

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Håndbog

Supranational manual

**For integration af flygtninge
gennem erhvervsrettede uddannelser
- indikatorer for god praksis**

Dette projekt er gennemført i partnerskab mellem følgende universiteter

Universität Innsbruck, Østrig	Roskilde Universitet, Danmark Roskilde University
Universität zu Köln, Tyskland	Università Degli Studi di Bergamo, Italien

Denne publikation er blevet til inden for rammen af Erasmus+ projektet
Integration af flygtninge gennem erhvervsrettet uddannelse – indikatorer for god praksis
(GoodVET; 2017–2019; project no. 2017-1-DE02-KA202-004133).

Project Team

Prof. Michele Brunelli (Italien)
Prof. Christian Helms Jorgensen (Danmark)
Prof. Annette Ostendorf (Østrig)
Prof. Matthias Pilz (Tyskland)
Dr. Laura Galeotti (Italien)
Dr. Junmin Li (Tyskland)
Hannes Hautz (Østrig)
Katrin J. Posch (Tyskland)
Simone Rabl (Østrig)
Michele Tallarini (Italien)

Kritiske venner

Klaus Ronsdorf
Dieter Wleck

Grafisk design og layout

Christian Gronowski

Projekt Information

Oplysninger om projektet er tilgængelige på de nationale og internationale hjemmesider.

International: <https://www.goodvet.uni-koeln.de/en/>

Tyskland: <https://www.goodvet.uni-koeln.de/>

Italien: <https://dlfc.unibg.it/it/ricerca/attivita-ricerca/progetti>

Østrig: <https://www.uibk.ac.at/iol/goodvet/>

Danish: <https://forskning.ruc.dk/da/projects/indikatorer-for-god-praksis-i-erhvervsuddannelse-for-flygtninge-e>

Integration af flygtninge gennem erhvervsrettede uddannelser

– indikatorer for god praksis

De europæiske lande oplever en høj tilgang af flygtninge gennem de senere år ifølge EU-Kommissionen. Et hovedmål for europæisk og international flygtningepolitik er at integrere flygtninge i samfundene i deres værtslande. Erhvervsrettet uddannelse kan have stor betydning for en vellykket integration af flygtninge. I forskellige europæiske lande er der gennemført mange initiativer og projekter for at integrere flygtninge gennem erhvervsuddannelse, men der har været ringe udveksling af viden og erfaringer herom. I hvert land står praktikerne ofte over for de samme udfordringer, men har svært ved at dele viden og lære af hinandens erfaringer.

Målet med det toårige Erasmus+ -projekt *Integration af flygtninge gennem erhvervsrettet uddannelse – indikatorer for god praksis (GoodVET)* er at gøre praktikernes erfaringer tilgængelige på tværs af lande. Til dette formål udvælger og analyserer projektet gode erfaringer, der er skabt på et praktisk niveau i fire europæiske lande: Østrig, Danmark, Tyskland og Italien. På baggrund af denne analyse har de fire partnerinstitutioner udviklet kvalitetsindikatorer for vellykket erhvervsuddannelse for flygtninge. Denne anvendelsesorienterede håndbog om god kvalitet i erhvervsrettede uddannelser for flygtninge er baseret på disse indikatorer. Målgruppen, der direkte kan have nytte af disse resultater, er aktører, der er involveret på et praktisk niveau i organisering og gennemførelse af erhvervsrettede uddannelser. Denne håndbog er specielt designet til denne målgruppe af praktikere.

Med henblik på at støtte tilrettelæggelsen af gode erhvervsrettede uddannelser for flygtninge indeholder denne håndbog en række indikatorer for kvalitet, som er ret ensartede for alle europæiske lande. For at tilbyde en komplet pakke til praktikerne er der desuden oprettet et individuelt webbaseret analyseværktøj, som er baseret på disse kvalitetsindikatorer. Dette værktøj er tilgængeligt på alle de nationale og internationale projektwebsteder for at hjælpe praktikere med at vurdere kvaliteten af deres erhvervsrettede uddannelser og oplæring.

Praktikere har bidraget til at forbedre dette analyseværktøj og demonstreret dets anvendelighed i kraft af 20 eksempler på 'god praksis' som er udvalgt fra i alt 120 uddannelsesprojekter til integration af flygtninge i de fire lande. Eksemplerne på 'god praksis' kan downloades på de nationale websteder og er til rådighed for praktikere og andre interesserede, der arbejder med integration af flygtninge.

Arbejdet i projektet har det primære formål at forbedre planlægningen af erhvervsrettede uddannelser for flygtninge og undgå gentagelser af dårlige erfaringer. Arbejdet forsøger at bidrage til en bæredygtig og langsigtet integration.

Først giver håndbogen en kort introduktion til det teoretiske grundlag og strukturen i håndbogen, og derefter forklares hver enkelt af de udvalgte indikatorer for kvalitet på en enkel og læservenlig måde. Håndbogen er produceret i fire europæiske lande med forskellige tilgange til integration af flygtninge, så det kan betragtes som en overnational håndbog. For at tilgodese, at hvert af de fire lande i dette projekt har forskellige perspektiver og erfaringerne, afsluttes håndbogen med et afsnit med refleksioner fra hvert land.

Alle resultater fra projektet er gratis tilgængelige på projektets hjemmeside. For mere information, se venligst vores hjemmesider:

<http://www.goodvet.uni-koeln.de/home/>

<https://www.uibk.ac.at/iol/goodvet/index.html.de>

<https://dlfc.unibg.it/it/ricerca/attivita-ricerca/progetti>

<https://forskning.ruc.dk/en/projects/indikatorer-for-god-praksis-i-erhvervsuddannelse-for-flygtninge-e>

CONTENT

Content	6
1. En kvalitetsmodel	8
2. Indikatorer for Input	11
2.1 Institutionerne	11
2.1.1 Læringsmål og indhold	11
2.1.2 Social støtte og koordinering.....	13
2.2 Lærere og oplærere	16
2.2.1 Efteruddannelse af lærere og oplærere —udvikling af interkulturel kompetence*	16
2.2.2 Fælles forberedelse for alle lærere og oplærere *	17
2.3 Deltagerne	18
2.3.1 Adgang og adgangskrav	18
2.3.2 Kontakten med deltagerne.....	20
2.3.3 Individuelle behov *	24
2.3.4 Sammensætning af hold *	25
2.4 Interaktion med omverdenen	26
2.4.1 Er der behov for uddannelsesforløbet?.....	26
2.4.2 Samarbejde mellem skoler og praktikvirksomheder*	28
2.4.3 Vurdering og anerkendelse af realkompetencer *	29
3. Indikatorer for kvalitet i processen	30
3.1 Institutionerne: Økonomi	30
3.2 lærere og oplærere	34
3.2.1 Valg af metoder til oplæring og undervisning	34
3.2.2 Læring for transfer *	37
3.2.3 Formativ and summativ feedback*	38
3.3 Deltagerne	39
3.3.1 At lære dansk sprog og kultur.....	39
3.3.2 Det sociale miljø i undervisningen *	42
3.4 Interaktion med omverdenen	43
3.4.1 Målgruppens forhold til massemedier og sociale medier *	43
3.4.2 Forbinde de politiske mål med flygtningenes mål *	44
4. Output indikatorer	45

4.1	lærere og oplærere	45
4.1.1	Bedømmelse af deltagernes læringsfremskridt	45
4.1.2	Evaluering af undervisningsmetoderne *	47
4.2	Deltagerne: fravær og frafald	48
4.3	Interaktion med omgivelserne	51
4.3.1	Certificering og anerkendelse på arbejdsmarkedet	51
4.3.2	Vurdering af elevernes opnåelse af læringsmålene *	54
4.3.3	Klar til beskæftigelse *	55
4.3.4	Dannelse, empowerment og oplevelsen af at være et aktivt medlem af samfundet *	56
4.3.5	Opfølgning gennem støtte og fortsat uddannelse *	57
5.	Hvad har vi lært? Nationale refleksioner	58
5.1	Hvad har vi lært – erfaringer fra Østrig	58
5.2	Hvad har vi lært – erfaringer fra Danmark	59
5.3	Hvad har vi lært – erfaringer fra Tyskland	60
5.4	Hvad har vi lært – erfaringer fra Italien	61
6.	Litteratur	64

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

1. EN KVALITETSMODEL

En gennemprøvet kvalitetsmodel, input-proces-output (I / P / O) - modellen er udviklet af Dubs (1998), og fungerer som den grundlæggende ramme for at udvikle kvalitetsindikatorerne. Dubs (1998) brugte modellen til at beskrive de centrale kvalitetsindikatorer for skoler og understregede, at både interne og eksterne faktorer skulle tages i betragtning ved vurdering af institutioners kvaliteter.

Med henblik på dette projekt blev IPO-modellen udvidet med yderligere dimensioner, der repræsenterer organisationsstrukturen og ansvarsområderne inden for de erhvervsrettede uddannelser:

1. Institutionerne (skoler/praktikvirksomheder)
2. Lærere og oplærere
3. De lærende (flygtningeelever/deltagere)
4. Interaktion med omgivelserne

Den første dimension, institutionerne, henviser til ledelsesniveauet for de erhvervsrettede uddannelser. På dette niveau kan der træffes beslutninger om at definere rammerne og forbedre grundlaget for uddannelsesforløbene.

Den anden dimension skelner mellem rollerne som lærer/underviser og deltager/elever, selvom de interagerer med hinanden på mange områder, som det afspejles i indikatorerne. Men de har forskellig betydning for kvaliteten. Lærere og instruktører underviser og oplærer eleverne eller introducerer dem til nye færdigheder og viden, uanset hvor læringens foregår. Deltagerne/eleverne har den centrale betydning, fordi det er deres erfaringer og udbytte, der i sidste ende afgør kvaliteten af uddannelses- og oplæringsforløbet.

Endelig er dimensionen af interaktioner med omgivelserne vigtig i forhold til flygtninge, fordi deres læring er meget påvirket af forhold uden for skolen og praktikvirksomheden, og det bør også inddrages i tilrettelæggelsen af uddannelsesforløbet.

Baseret på dimensionerne i IPO-modellen og de yderligere fire dimensioner blev der oprettet en 3x4 matrix, der kan bruges som ramme for kvalitetsindikatorerne. Et dybgående og intensiv litteraturstudium resulterede i at projektet identificerede i alt 27 kvalitetsindikatorer.

De identificerede kvalitetsindikatorer præsenteres i den følgende matrix.

	Institutioner	Lærere og instruktører	Deltagere/elever	Interaktion med omgivelserne
Input	- Læringsmål og indhold - Social støtte og koordinering	- Uddannelse af lærere/instruktører* - Fælles forberedelse for alle lærere*	- Individuelle behov* - Adgangskrav - Sammensætning af hold* - Kontakten med deltagerne	- Behov for uddannelsesforløbet - Samarbejde mellem skoler og praktikvirksomheder* - Realkompetencevurdering og anerkendes af eksamensbeviser*
Proces	Økonomi	- Valg af metoder til undervisning og oplæring - Transfer orientering* - Formativ og summativ feedback*	- Læringsmiljøet* - At lære sprog og kultur	- Målgruppens forhold til massemedier og sociale medier* - Samspil mellem politiske mål og flygtningenes mål *
Output		- Evaluering af undervisningsmetoder* - Bedømmelse af deltagernes læring	Fravær og frafald	- Vurdering af opnåelsen af læringsmålene* - Certificering og anerkendelse på arbejdsmarkedet - Adgang til beskæftigelse* - Dannelse, myndiggørelse og oplevelsen af aktivt medborgerskab* - Opfølgingskurser*

Baseret på en gennemgang af indikatorerne for 120 uddannelses- og oplæringsforløb i de fire lande og drøftelser med praktikere kan kvalitetsindikatorerne opdeles i henholdsvis centrale og valgfrie indikatorer.

Kerneindikatorer kan ses som minimumsstandarder for god kvalitet i et uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge uanset programmets fokus.

Andre indikatorer skal ses som supplerende indikatorer, der afhænger af mere specifikke forhold eller krav, som dog stadig er vigtige og ikke bør overses. Disse valgfrie indikatorer er markeret med stjerner (*) i hele dette dokument.

2. INDIKATORER FOR INPUT

2.1 INSTITUTIONERNE

2.1.1 Læringsmål og indhold

Indholdet og læringsmålene for et uddannelsesforløbet bør defineres på forhånd, typisk gennem en uddannelses- og undervisningsplan. En undervisningsplan skal specificere læringsindholdet og målene konkret. Planen giver et grundlag for alle de didaktiske og pædagogiske beslutninger, og den bør udformes ud fra hensyn til deltagerens behov.

En uddannelses- eller undervisningsplan kan have forskellige former:

- ✓ En beskrivelse af den ønskede viden, kompetencer eller færdigheder
- ✓ En plan for undervisning og læring
- ✓ En aftalt standard eller en lærekontrakt - en bindende eller normativ standard, der regulerer undervisning og læring
- ✓ Elevernes beskrivelser af deres læring over tid

- Indholdet bør være dynamisk og bør udvikles under hensyntagen til de ændrede sociale og økonomiske behov. Uddannelsesplanen bør ændres for at afspejle forandringerne i både uddannelsessystemet, praktikvirksomheder og arbejdsmarkedet generelt.

- Læringsindhold og læringsmål kan beskrives i bindende vejledning, der sætter rammen for planlægning af læringsaktiviteterne i uddannelsesforløbet.

- Et foreskrevet pensum kan struktureres med en tidsplan (kronologisk) som giver klare beskrivelser og tidsrammer for indholdet. Det kan også struktureres med en række fleksible moduler, der kan forlænges efter behov.

Det er vigtigt, at uddannelsessystemer og uddannelsesinstitutionerne kan reagere hurtigt og fleksibelt på forandringer i omverdenen. Læringsforløb som sammensættes af moduler, kan tilbyde en høj grad af individualisering for deltagerne, og de er fleksible i forhold til at imødekomme de ændrede krav på arbejdsmarkedet.

→ **Tydelige læringsmål og et klart indhold er en afgørende forudsætning for at få et vellykket uddannelses- og oplæringsforløb og dermed at bidrage til integrationen.**

Det skal overvejes om de almindelige retningslinjer og procedurer, der er udviklet med henblik på danske elever, er relevante for uddannelsesforløb for flygtninge. Det skal overvejes om forhold såsom undervisningsindhold, skemaet og metodiske og didaktiske anvisninger skal tilpasses.

Vær opmærksom på, at læringsmålene og indholdet bør fastlægges med udgangspunkt i de særlige forhold, som kendetegner flygtningehold, såsom højt fravær fra undervisningen, store forskelle i deltagernes faglige forudsætninger og deres oplevelser af sociale udfordringer og mulig forskelsbehandling.

Det kan være en fordel at tilføje specifikke læringsmål til oplærings- og undervisningsplanerne for at kunne støtte flygtningene bedst muligt. Desuden er det en fordel, hvis der er mulighed for at tilrette og forbedre undervisningsplanen uden for mange bureaukratiske procedurer.

Vær opmærksom på at flygtninge inden for forskellige fagområder ofte har meget forskellige praktiske og teoretiske forudsætninger, som de har opnået i deres oprindelseslande. Her kan en undervisningsplan baseret på faglige moduler, være et nyttigt redskab til at afklare deltagernes realkompetencer, i form af eksamensbeviser og praktisk afprøvning af kompetencer.

→ Ved uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge kan det være en fordel med en fleksibel uddannelses- og undervisningsplan, der løbende kan tilpasses deltagerne.

De politiske strategier og tiltag for flygtninge kan hurtigt blive ændret, både på europæisk og nationalt niveau. Uddannelsesinstitutionerne bør være forberedte på at reagere fleksibelt på sådanne politiske beslutninger.

En uddannelsesplan opbygget af særskilte læringsmål eller moduler kan gøre det lettere at tilpasse planen efter flygtningenes tidligere opnåede kompetencer og færdigheder. Det kan igen forkorte varigheden af uddannelses- og oplæringsforløbet, så flygtningene hurtigere kan komme ud på arbejdsmarkedet uden at det svækker kvaliteten af uddannelsen.

I mange tilfælde er der i dag ikke nogen klar læreplan med tydelige læringsmål for denne målgruppe, særligt i forhold til deres virksomhedspraktik. Selvom der kan være relevante anbefalinger og retningslinjer, mangler der ofte kompetencebeskrivelser og læringsmål, som er klare og individualiserede.

2.1.2 Social støtte og koordinering

Formålet med gode støttesystemer og netværk af kontaktpersoner er at undgå problemer, der kan forstyrre flygtnings deltagelse i og gennemførelse af uddannelses- og oplæringsforløb. Sådanne problemer kan relateres til økonomi, bolig, familie og sundhed.

→ **Ved siden af selve undervisningen, så afhænger uddannelsesforløbenes succes af mange andre forhold, der er vigtige for flygtnings integrationsproces. Derfor er kontakt med andre professionelle personer og institutioner nødvendig.**

Stærke sociale netværk omkring flygtningene er afgørende for en vellykket integration. Flygtninge har ikke kun forladt deres hjemlande, men også det meste af deres sociale netværk og de ressourcer, som de kunne trække på. I Danmark står de over for mange nye udfordringer relateret til de forskellige krav i hverdagen, herunder

- Boligforhold
- Indkomst
- Familiesammenføring
- Sundhedsvæsen
- Børnepasning
- Transport
- Identitetspapirer
- Kommunikationsmidler
- Interaktion med myndigheder på fremmedsprog

Flygtnings situation kendetegnes af midlertidighed og usikkerhed. Flygtninge kæmper ofte med personlige og psykosociale problemer i forbindelse med de begivenheder, der fik dem til at flygte fra deres hjemland, blandt andet adskillelsen fra familien. Disse problemer kan resultere i forskellige typer stress: migrationsstress, akkulturerings stress og traumatisk stress. Alle disse udfordringer kan hindre flygtnings stabile deltagelse og progression i uddannelses- og oplæringsforløb.

→ **Uddannelsesinstitutioner bør derfor identificere kontaktpersoner og ressourcpersoner i andre organisationer og systemer, der kan hjælpe flygtninge med at håndtere de udfordringer, der hindrer deres fulde deltagelse i uddannelse og oplæring.**

For at støtte alle flygtningeelevers muligheder for udvikling er der behov for tværprofessionel støtte. Ud over lærere, vejledere og instruktører kan de relevante professionelle omfatte kommunale kontaktpersoner, integrationskonsulenter, socialarbejdere, familierådgivere, psykologer, læger og sygeplejersker. Når der ydes en god, sammenhængende og tværprofessionel støtte, så kan flygtningene og deres familier blive ligeværdige partnere, og de kan få mulighed for at lære og uddanne sig til at deltage i samfundet.

På grund af flygtnings ofte belastede sociale situation er det vigtigt med en fokuseret indsats i forhold til de særlige udfordringer, som flygtninge møder i forbindelse med uddannelse og oplæring på en arbejdsplads. Flygtninge er en meget sammensat gruppe med meget forskellige erfaringer og uddannelsesbaggrunde. Ofte har de kun en begrænset eller afbrudt uddannelse bag sig på grund af social uro, krig, nød og flugt fra deres oprindelseslande. Nogle flygtninge har været på flugt og uden fast ophold i lang tid inden ankomsten til Danmark. Derfor kan en flerdimensionel støtte være nødvendig for at lykkes med boligplacering, uddannelse, oplæring og den øvrige sociale og økonomiske integration af disse nye borgere. Det er vigtigt at være opmærksom på flygtnings særlige behov i forbindelse med uddannelse og oplæring, da de ofte blot behandles på linje med andre migranter og etniske minoriteter.

I forhold til flygtninge bør uddannelsesinstitutioner og integrationsansvarlige være opmærksomme på en række særlige forhold.

Særlige forhold for flygtninge kan have:

- Traumer og psykiske problemer
- Sproglige problemer
- Adskillelse fra familien
- Oplevelser efter flugten, som fattigdom
- Social isolation
- Racisme og diskrimination
- Usikker juridisk status
- Boligproblemer

Flygtninge kan behøve støtte til at sikre at uddannelsesforløbet lykkes. Det kan være støtte til udfordringer, som omfatter sociale, psykologiske, sproglige, juridiske (opholdstilladelse) forhold, samt en egnet bolig og økonomiske spørgsmål. En vellykket, sammenhængende organisering af uddannelsesforløb inkluderer også vejledning og hjælp til optagelse på et relevant uddannelses- eller praktikforløb. Det er vigtigt, at flygtnings egne ressourcer og initiativer inddrages, da flygtnings eget initiativ og ansvar er afgørende for deres integrationsproces, så de bliver ikke passive klienter eller ofre. Indsatsen bør derfor identificere, støtte og udvikle flygtnings egne ressourcer og fremtidsperspektiver.

→ **Uddannelsesinstitutioner og praktikvirksomheder kan spille en vigtig rolle i at opbygge sociale netværk og bidrage til flygtnings deltagelse i lokalsamfundet, arbejdsmarkedet og boligområdet. Flygtningeelevs læring i et uddannelsesforløb afhænger af deres trivsel og velfærd generelt, som er forbundet med disse bredere spørgsmål.**

Den sociale støtte og indsats i forhold til flygtninge (og andre sårbare grupper) er typisk fordelt på mange forskellige professionelle, institutioner – både private organisationer og offentlige myndig-

heder. Uddannelsesinstitutioner er kun en af mange aktører, der er involveret i integration af flygtninge. Det kan være en udfordring for flygtningene selv at finde ud af, hvilken slags støtte der er tilgængelig, og hvordan de får adgang til den. Årsagen til at flygtninge og andre udsatte grupper falder fra uddannelses- og oplæringsforløb, ligger ofte uden for erhvervsskolen og praktikvirksomheden. Formålet med at etablere et netværk af kontaktpersoner er at forhindre, at problemer, der er relateret til andre dimensioner af flygtnings liv, hindrer deres fremskridt og gennemførelse af et uddannelsesforløb.

→ Uddannelsesinstitutioner er ikke ansvarlige for at løse alle de problemer, der er relateret til integration af flygtninge i samfundet, men de bør hjælpe flygtningeelever med øvrige problemer ved at kontakte og informere andre myndigheder og ressourcepersoner.

Hvis det er muligt at inddrage og opnå støtte fra flygtnings familie, er det vigtigt for flygtningeelever engagement og succes i uddannelsen. Uddannelsesinstitutionerne kan kontakte, informere og involvere mennesker tæt på de unge flygtningeelever for at forbedre deres chancer for at gennemføre forløbet. Flygtningene skal informeres om og give deres samtykke til at tage sådanne kontakter.

2.2 LÆRERE OG OPLÆRERE

2.2.1 Efteruddannelse af lærere og oplærere —udvikling af interkulturel kompetence*

Lærere i erhvervsrettede uddannelser og mentorer på arbejdspladserne har behov for interkulturelle kompetencer for at kunne støtte elever og lærlinge på tværs af oprindelse og kulturel baggrund. Denne kompetence er især vigtig, når man arbejder med flygtninge. For at fremme interkulturel kompetence og forståelse har lærere behov for pædagogisk udvikling og efteruddannelse inden for dette felt, for eksempel gennem kurser i mangfoldighed, interkulturel pædagogik og andetsprogsdidaktik. En sådan interkulturel efteruddannelse kan bidrage til en øget forståelse af hvordan etnisk og kulturel mangfoldighed kan udnyttes som en ressource, og ikke kun som mangler og hindringer for læring. Til en sådan interkulturel kompetencer hører en forståelse af elever med forskellige etniske baggrunde, men samtidigt at forstå dem som unikke, individuelle personer – ud over deres etniske baggrund. Lærere og oplærere bør undgå at tillægge alle i en etnisk gruppe bestemte karaktertræk. Elevernes kulturelle baggrund og etniske tilhør bør forstås på en ikke-essentialistisk måde, så andre livsformer kan genkendes, og et åbent kulturmøde og en kulturel selvrefleksion kan finde sted.

Udvikling af interkulturel forståelse kan ske ved at tilskynde til åbne, tværkulturelle interaktioner, der modvirker fordomme og racisme, og som tilbyder alle elever lige muligheder for uddannelse og oplæring. En faglig og pædagogisk kvalificering af lærere, der arbejder med flygtninge, inkluderer nogle interkulturelle kernekompetencer.

Interkulturelle kompetencer

- Kompetence til at undervise flersprogede og kulturelt forskellige deltagere.
- Empati i forhold til kulturelt forskellige og traumatiserede elever
- En åben og forstående tilgang til inklusion og integration

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

2.2.2 Fælles forberedelse for alle lærere og oplærere *

Vellykkede uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge kræver, at lærerne er klar til at håndtere de særlige udfordringer, der er forbundet med multikulturelle læringsmiljøer. Disse udfordringer handler ikke kun om sprogproblemer, indlæringsproblemer og forskellige baggrunde, men også om kulturelle forskelle og misforståelser. Kulturelle forskelle kan føre til konflikter, og derfor bør ledere og lærere være parate til at håndtere disse forskelle med en forståelse for flygtninges særlige situation og personlige behov.

Udvikling af en interkulturel pædagogik i undervisning og oplæring kræver en løbende efteruddannelse af de lærere, der skal kende til og udvikle nye undervisningsmetoder. Det kan give lærere og oplærere en bredere og mere alsidig pædagogisk kompetence, så de kan forstå og håndtere flygtninges situation og udnytte deres potentialer for læring. Tværfaglig undervisning, for eksempel i samarbejde mellem en dansklærer og en faglærer, kan bidrage til at håndtere konflikter i klasseværelset, fordi det åbner forskellige perspektiver på pædagogiske problemstillinger og tilskynder til tolerance og respekt for andres perspektiver.

Generelt er en fælles lærerforberedelse vigtig for at styrke en fælles interkulturel pædagogisk tilgang ved at:

- Undgå fordomsfulde holdninger
- Udvikle relationer af gensidig respekt og tillid mellem lærere og flygtningeelever
- Udvikle teamsamarbejde mellem lærere og sammenhæng i undervisningen på tværs af fag
- Skabe gode og åbne relationer i undervisningen og udvikle en fælles forståelse for hvordan læringsmiljøet og det sociale miljø på holdet skal udvikles.

Derudover bør uddannelsesinstitutionerne inddrage lærerne i planlægningen af uddannelses- og oplæringsforløbene. Det bør ske med opmærksomhed på hvordan undervisning og oplæring kan tage hensyn til forskelle mellem deltagernes alder, sociokulturelle baggrund, arbejdskarriere, opfattelse af statusforskelle, samt erfaringer og læringsbehov.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

2.3 DELTAGERNE

2.3.1 Adgang og adgangskrav

Næsten alle former for uddannelse stiller visse adgangskrav, der skal være opfyldt for at blive optaget (eksempelvis karakterer opnået ved folkeskolens afgangsprøve). Disse krav bliver stillet blandt andet for at sikre homogene hold, hvor alle elever har nogenlunde samme faglige forudsætninger. En svaghed ved karakterkrav er at de kun ser på formelle og boglige kompetencer og giver praktiske færdigheder og viden ringe vægt. Særligt uddannelser, der forbereder til eksamener og giver certifikater, har klare adgangskrav. For eksempel kræver adgangen til de fleste danskurser at ansøgerne har et bestemt niveau af danskundskab. Hvad der af ansøgerne kræves af faglige forudsætninger afhænger af uddannelsernes formål og indhold.

- **I erhvervsuddannelserne er det ikke hensigtsmæssigt at stille for uflexible og høje adgangskrav, fordi flygtninges uddannelsesmæssige baggrund og niveau kan være svære at vurdere.**
- **Det er vigtigt at sikre, at flygtningene er opmærksomme på adgangskravene, inden de ansøger om et erhvervsuddannelsesprogram.**

God vejledning og forståelig information om uddannelserne og klart formulerede adgangskrav er vigtig forudsætning for en god sammensætning af deltagere på uddannelsesforløbene.

Nogle flygtninge har gennemført formelle uddannelser i deres hjemlande, mens andre har erhvervet deres kompetencer gennem uformel læring. For at få nytte af sådanne tidligere opnåede kompetencer, skal uddannelsesinstitutionerne være opmærksomme på dem og gennemføre realkompetencevurderinger. Ikke kun de faglige, men også de sproglige kundskaber, skal tages i betragtning ved visitering til uddannelses- og oplæringsforløb. Det er vigtigt, at flygtningene forud har et vist niveau af danskfærdigheder, der muliggør god kommunikation eller i det mindste at flygtninge forstår de forklaringer som gives i forbindelse med uddannelses- og oplæringsforløbene. Praktiske færdigheder kan dog ofte læres gennem virksomhedspraktik uden noget højt niveau af danskundskaber.

Flygtninge har på grund af forholdene i deres hjemlande og deres flugt ofte kun ringe eller ingen form for afsluttet uddannelse eller eksamen ud over grundskolen. De kan derfor, uanset alder, være på meget forskellige uddannelsesniveauer, selv med hensyn til de basale kompetencer som læsning, skrivning og matematik. Andre flygtninge kan have afsluttet forskellige uddannelser, men uden at have formelle beviser på det. Enten har de simpelthen ikke fået dokumentationen med sig under deres flugt, eller de har måske kun en mere uformel form for uddannelse.

Hvis der er **få og lave adgangskrav** til uddannelses- og oplæringsforløbene, så stiger risikoen for at deltagerne er meget heterogene og derfor har brug for mere individuel undervisning, som kræver flere ressourcer (specielt til underviserne).

Høje adgangskrav kan give mere homogene deltagergrupper som har mindre behov for individuelt differentieret undervisning og støtte.

Men høje adgangskrav kan gøre det svært at fylde uddannelsesforløb op og få tilstrækkeligt med deltagere.

Ud over de faglige adgangskrav til et uddannelses- og oplæringsforløb stilles der også juridiske krav (for eksempel om opholdstilladelse og typen af asyl), disse krav er ikke være i fokus her.

2.3.2 Kontakten med deltagerne

Denne indikator fokuserer på kvaliteten af mødet, samt kontakten og relationen mellem uddannelsesinstitutionen og flygtningeeleverne.

En godt tilrettelagt introduktion er afgørende for flygtnings oplevelse af tilhør og identifikation med uddannelsesinstitutionen eller praktikvirksomheden. Introduktionen har både betydning for den personlige og pædagogiske relation til flygtningen, og for at der skabes en gensidig tillid og sikres en rigtig indplacering på et relevant uddannelsesforløb. En god introduktion giver lejlighed til at vejlede flygtningene om det planlagte uddannelses- og oplæringsforløb. Introduktionen kan også bygge bro mellem flygtningenes tidligere erfaringer og deres fremtidsforventninger, hvilket er vigtigt for flygtningene får ejerskab til og ansvar for deres uddannelsesforløb og den videre integration og vejen frem mod arbejdsmarkedet.

Introduktionsforløbet bør finde sted, før flygtningeeleverne starter deres egentlige uddannelsesforløb, gerne inden den specifikke undervisningsplan og holdsammensætning er blevet endeligt bestemt. Introduktionsforløbene bør prioriteres højt af ledelsen for uddannelsesinstitutionen, og varetages af for eksempel en koordinerende lærer eller leder.

Introduktionsprocessen kan bestå i formelle samtaler eller mere uformelle præsentationer og møder. Den har tre hovedformål:

1. At sikre, at flygtningene forstår målene, indholdet, organisationen og kravene i uddannelses- og oplæringsforløbet godt nok til at træffe et informeret tilvalg af forløbet.
2. At sikre, at uddannelsesforløbet matcher flygtningenes forventninger, interesser og evner med hensyn til niveau, holdsammensætning, uddannelsesplan og didaktik for at støtte flygtningenes valg og sikre deres chancer for at gennemføre.
3. At skabe engagement og en gensidig tillid mellem de nye flygtningeelever og uddannelsesinstitutionen.

Disse tre punkter er afgørende for at minimere frafaldsrisikoen på grund af mangel på engagement, manglende kendskab til forløbet eller manglende opfyldelse af kravene. En helhedsorienteret tilgang, der tager højde for de elevernes forventninger, behov og tidligere kompetencer, kan forbedre deres læring og opnåelse af kompetencemålene og den videre adgang til arbejdsmarkedet.

Den første kontakt mellem lærere/oplærere og nye elever er afgørende for det videre forløb og for deres afklaring og placering på det mest relevante uddannelsesstilbud, niveau og holdsammensætning. Denne afklaring er vigtig og skal overvåges og følges videre gennem uddannelsesforløbet.

Det er afgørende for flygtningenes succes i uddannelsesforløbet er at undervisningen løbende støtter dem i at bygge bro mellem deres tidligere livserfaringer og deres håb og planer for fremtiden – at skabe sammenhæng i deres brudte livsforløb.

I den første kontakt med nye elever skal lærere og kontaktpersoner samle oplysninger om flygtningenes tidligere uddannelseserfaringer og deres forhåbninger, ideer og forventninger til fremtiden for at kunne tilpasse uddannelsesplanen til elevernes særlige behov.

Overordnet set er det afgørende at bygge en bro mellem flygtningenes tidligere erfaringer og uddannelsesforløb og deres fremtidsforventninger. Det er vigtigt for at flygtningeeleverne kan bruge uddannelsesforløbet til at styrke deres egen identitet i denne vigtige livsfase. Ungdomslivet er en afgørende fase i livsforløbet, hvor unge transformerer deres identitet, udvikler deres personlige selvstændighed, skaber nye sociale relationer og udvikler nye livskompetencer.

Uddannelses- og oplæringsforløb har en vigtig rolle i elevernes identitetsdannelse.

Deltagere i uddannelses- og oplæringsforløb tilbringer meget af deres tid i undervisningslokaler og praktikvirksomheder, hvor de kan opbygge stærke relationer til jævnaldrende og skabe sociale netværk, der kan støtte og præge dem i deres videre voksenliv. Desuden er læring og udvikling af faglige kompetencer ikke kun afgørende for flygtningeelevernes adgang til arbejdsmarkedet, men også udvikling af deres fagidentitet og personlige autonomi.

Skolen har en stor betydning for at flygtningeeleverne kan bygge bro deres tidligere livserfaringer og deres håb og forventninger om at kunne realisere deres ambitioner. Uddannelsessystemet tilbyder generelt mange forskellige veje og forløb med forskellige institutioner, niveauer, linjer og spor, der tilbyder forskellige afsluttende eksamener. Denne store mangfoldighed gør det muligt for flygtningeeleverne at finde en passende vej med udgangspunkt i deres:

- Tidligere oplevelser og erfaringer
- Personlige orienteringer
- Forhåbninger og drømme
- Planer og ambitioner

Erhvervsrettede uddannelser har som mål at forberede eleverne til arbejdsmarkedet og at udstyre dem med arbejdsrelaterede færdigheder og praktiske, faglige kompetencer.

Med hensyn til deres baggrund og erfaringer, så har danske erhvervsskoleelever generelt genkendelige forudsætninger og niveauer af kompetencer fra deres tidligere uddannelsesveje med dokumentation for eksamener, karakterer og kompetencer. Flygtningeelever har derimod ofte oplevet brudte uddannelses- og oplæringsforløb, fordi:

- De kommer fra forskellige lande med forskellige uddannelsessystemer.
- De har måske oplevet afbrudte skolegang og frafald.

- De har opnået kompetencer, der er svære at vurdere.

Trods disse udfordringer er det vigtigt at skabe et klart overblik over flygtningenes tidligere opnåede kompetencer og viden for at kunne planlægge det bedst mulige uddannelsesforløb.

Flygtningeelevernes forventninger til fremtiden afgør ikke kun deres uddannelsesmæssige præstationer, men afspejler også deres selvopfattelse. Forventningerne påvirker deres holdninger til uddannelses- og oplæringsforløbet, og hvis de ikke oplever at få indfriet nogen af disse forventninger, kan det resultere i frustration. Talrige faktorer, herunder alder, køn, social klasse og etnisk gruppe, påvirker forventningerne. Forskning har vist, at fødested, social baggrund, generationsstatus og opholdsperiode i værtslandet har stor betydning for etniske minoritetselvers ambitioner og forventninger.

Den første kontakt med de nye flygtningeelever skal være klart struktureret og godt forberedt, så uddannelsesinstitutionen får en dækkende og konkret forståelse af elevernes behov og forhåbninger, samtidig med at de kan afklare flygtninges nuværende kompetencer, så de kan indplaceres godt i det danske uddannelsessystem.

- **Uddannelsesinstitutioner bør have særlig opmærksomhed på flygtningenes faktiske kompetencer og på deres interesser og forventninger. Dermed kan de bedre sikre elevernes sociale integration holdet, stimulere opnåelsen af nye kompetencer, styrke elevernes selvbevidsthed og lette deres adgang til arbejdsmarkedet.**

Det er vigtigt at støtte flygtningeelever i at skabe forbindelser mellem deres tidligere oplevelser og deres fremtidsforventninger, fordi det fremmer deres engagement og gør deres læreprocesser lettere – og fremmer dermed også deres integration og indtræden på arbejdsmarkedet.

Ved afklaringen af flygtningenes tidligere erfaringer og vurderingen af deres nuværende kompetencer, skal uddannelsesinstitutionerne være opmærksomme på at flygtninge ofte har meget forskellige baggrunde.

- De kommer fra forskellige lande med forskellige skolesystemer.
- De har deltaget i uddannelser med forskellige undervisningsmetoder.
- De har forskellige niveauer af formel uddannelse.
- De har ofte mange kompetencer opnået gennem uformel læring.
- De har ofte mest praktisk arbejds erfaring.

Selvom det er kan være svært at tage hensyn til alle disse forhold, så kan en afklaring af flygtningenes tidligere erfaringer bidrage til at bygge bro mellem dem og de danske elever. Det kan øge flygtningenes motivation og deres muligheder for at gennemføre uddannelse og komme ind på arbejdsmarkedet.

Desuden er det vigtigt at afklare flygtningenes forventninger til fremtiden for at kunne hjælpe dem til at vælge det rigtige uddannelsesforløb. De personlige håb og forventninger er afgørende, fordi forventningerne udgør en drivkraft for deres engagement. Hvis flygtningenes forventninger til fremtiden bliver knyttet til et uddannelses- og oplæringsforløb, kan de mere effektivt opnå deres personlige mål og forløbets kompetencemål. Desuden er selvrealisering knyttet til selvopfattelse og personlig trivsel. Hvis uddannelsesforløbet matcher flygtningenes forventninger og forhåbninger, er der større chancer for at de gennemfører og bliver godt integreret på arbejdsmarkedet og i det bredere samfundsliv.

En sådan afklaring af flygtningeelevernes tidligere livsforløb og karrierer og deres håb og forventninger til fremtiden kan opnås gennem et godt tilrettelagt introduktionsforløb med en realkompetencevurdering.

Ved at tilrettelægge velstrukturerede møder og introduktionsforløb for flygtningeeleverne, kan uddannelsesinstitutionen opnå et godt individuelt kendskab til den enkelte elev. Det gør det muligt for at planlægge uddannelsesforløb, der imødekommer flygtningenes forventninger og øger chancen for integration på arbejdsmarkedet.

2.3.3 Individuelle behov *

I uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge bør et ledelsesperspektiv fokusere på:

- Betydningen af elevernes individuelle behov
- Udviklingen af et åbent og dynamisk læringsmiljø
- Uddannelsesinstitutionens bidrag til et positivt samspil med lokalsamfundet
- Udviklingen af hver enkelt elevs potentialer
- Uddannelsesinstitutionens opgave med at forbinde elevernes interesser med lokalsamfundets behov og at skabe direkte kontakter og gensidigt engagement.

I uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge bør et elevperspektiv fokusere på:

- Om deres forventninger er realistiske
- Deres motivation for at tilmelde sig et uddannelses- og oplæringsforløb
- Hvad de oplever som attraktivt ved uddannelsesforløbet, deres forventninger til et fremtidigt arbejde og deres fremtidsplaner.

Under introduktionsforløbet og ved en realkompetencevurdering får lærere og vejledere mulighed for at lære deltagerne at kende individuelt og at afklare hver enkelt flygtningeelevs individuelle behov. Denne afklaring kan bruges til at tilrettelægge individualiserede uddannelses- og oplæringsforløb, som er mere inkluderende og gavnligt for elevernes læring.

Det er vigtigt at have en helhedsorienteret tilgang, der er opmærksom på elevernes:

- Behov og forventninger
- Tidligere erfaringer
- Ressourcer
- Kulturelle forskelle

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

2.3.4 Sammensætning af hold *

For at opnå en god holdsammensætning er det nyttigt fra starten at kortlægge flygtningeelevnes baggrunde i forhold til deres:

- Sproglige kompetencer – især i dansk
- Nationalitet og etnicitet
- Uddannelsesbaggrund
- Kulturelle og religiøse baggrund
- Køn

Det kan være en fordel for at skoleledere og lærere har kompetencer i forhold til:

- Mangfoldighed
- Interkulturel pædagogik
- Sprogudvikling – særligt i dansk som andetsprog

En afbalanceret sammensætning af hold gør det lettere at formidle visse værdier, så elevernes individuelle præstation er vigtigere end deres oprindelse, religion, køn eller andre egenskaber. Uddannelsesinstitutionen bør på forhånd overveje, hvilke hensyn der skal tages, når der sammensættes hold.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

2.4 INTERAKTION MED OMVERDENEN

2.4.1 Er der behov for uddannelsesforløbet?

Uddannelsesinstitutionen bør undersøge om der er behov for de uddannelsesforløb som planlægges for flygtninge. Er der efterspørgsel efter de kompetencer som forløbet tilbyder, så det kan give deltagerne beskæftigelse? Ved planlægningen er det især relevant at se efter arbejdsområder, der mangler arbejdskraft. Det bør også overvejes om flygtningene har mulighed for at blive oplært gennem virksomhedspraktik. Samtidigt er det vigtigt at undersøge om der er interesse blandt flygtningene for at deltage i forløbet, og om deres forudsætninger svarer til adgangskravene på forløbene. Der bør overvejes om der er balance – et match - mellem udbud og efterspørgsel.

Fire mulige problemer med match/ mismatch på arbejdsmarkedet, som bør overvejes:

		Antal forgæves jobsøgninger	
		Lavt	Højt
Antal forgæves søgning efter arbejdskraft	Lavt	Ingen match problemer	Mangel på jobmuligheder
	Højt	Mangel på arbejdskraft	Mismatch problemer

I forbindelse med planlægning af uddannelsesforløb for flygtninge bør behovet undersøges på flere områder. Det bør både omfatte arbejdsmarkedets behov for kompetencer, udbuddet af praktikpladser (for eksempel IGU) samt behovet og interessen blandt flygtninge for det påtænkte uddannelsesforløb.

Det må forventes, at behovet for uddannelsesmuligheder og praktikpladser blandt flygtninge vil stige, når de har gennemført de grundlæggende danskurser og integrationsforløb, og når eventuelle familiesammenføringer er gennemført.

Det bør undersøges om der er virksomhederne som ønsker at tage et socialt ansvar, eller som vil investere i uddannelse og oplæring af flygtninge for at rekruttere dem som fremtidige medarbejdere. Der er nogle brancher og sektorer som oplever at der mangler ansøgere til ledige jobs (personalemangel). Der er flere prognoser som viser at der i fremtiden bliver problemer med mangel

på faglært arbejdskraft. Dette behov for arbejdskraft er vigtigt at have for øje ved planlægning af uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge.

→ Uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge bør planlægges med de langsigtede beskæftigelsesmuligheder for øje.

Det er vigtigt, at sikre et langsigtet behov for de planlagte uddannelses- og oplæringsforløb for flygtningene. Det handler både om at tilgodese behovet og interessen blandt flygtningene, og om at tilgodese behovet på arbejdsmarkedet for de flygtninge, der gennemfører forløbene.

For virksomheder kan ansættelse af flygtninge i IGU-forløb (integrationsgrunduddannelse) eller andre typer uddannelsesforløb og virksomhedspraktik bidrage til at sikre det fremtidige behov for nye medarbejdere. Det er især relevant inden for områder, hvor der kan forudses mangel på arbejdskraft – eller hvor der allerede i dag er problemer med at rekruttere.

2.4.2 Samarbejde mellem skoler og praktikvirksomheder*

Det er vigtigt i uddannelses- og oplæringsforløb er at sikre sammenhæng i elevernes læring på tværs af læringsmiljøer ved at skabe forbindelse mellem den læring der sker på arbejdspladsen og ved undervisning i skoler. Samarbejde mellem skoler og virksomheder er særligt betydningsfuldt for flygtninge, der selv kan have vanskeligt ved at skabe sammenhæng i uddannelsesforløb, som inkluderer virksomhedspraktik (for eksempel integrationsforløb med praktik, IGU-forløb, erhvervspraktik, og almindelige lærlingeuddannelser med praktik).

Ved siden af den faglige læring er der behov for god kommunikation mellem skoler og praktikvirksomheder om flygtninges asyl-situation, deres øvrige levevilkår og deres tidligere opnåede kompetencer for at tilrettelægge en oplæring der svarer til flygtningenes faglige forudsætninger og personlige situation.

Der er behov for skoler og praktikvirksomheder koordinerer deres oplærings- og undervisningsformer og undervisningsmateriale i uddannelsesforløbet for flygtninge. Det kan for eksempel foregå ved at mødes og informere hinanden om flygtningens udvikling og læring. Flygtninge er ofte sårbare personer, der har brug for særlig opmærksomhed og støtte i skiftet mellem skole og arbejdsplads. De er måske ikke bekendt med arbejdsforholdene i Danmark og har brug for særlige former for forberedelse i skolen og introduktion på arbejdspladsen, for at forløbet lykkes.

→ Hvis skoler og arbejdspladser samarbejder om at fremme integrationen af flygtninge, kan de hjælpe flygtningene med at orientere sig i deres nye læringsmiljøer. Det øger chancen for at de kan finde vej til arbejdsmarkedet. Samarbejdet kan for eksempel foregå ved at afholde møder på arbejdspladsen mellem flygtningeeleverne, lærere og instruktører og ved at bruge elektronisk portfolio til at øge fælles refleksion og forbinde læring mellem skoler og arbejdspladser.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

2.4.3 Vurdering og anerkendelse af realkompetencer *

Formålet med at vurdere og anerkende flygtningenes realkompetencer og tidligere uddannelser er at gøre brug af deres tidligere læring og erfaringer og deres faktiske kompetencer, uanset hvor, hvornår og hvordan disse kompetencer er opnået som gennem deres tidligere livsforløb. Forudgående læring skal forstås som samlebetegnelse for alle former for læring, der har fundet sted (formel, ikke-formel og uformel). Realkompetencevurdering er en vigtig opgave, da det kan lette flygtningenes sociale integration og inklusion på arbejdsmarkedet.

Med hensyn til realkompetencevurdering, så kan den både foregå som en formel validering i forhold til nationale (den nationale kvalifikationsramme) eller europæiske standarder (EQF), eller i forhold til uddannelsesinstitutioners konkrete vurdering af deltagernes niveau. Det er vigtigt at gennemføre en realkompetencevurdering der tager sigte på det konkrete uddannelsesforløb. Realkompetencevurdering af flygtninges læring er nødvendig, så de kan få adgang til passende uddannelse og arbejdsmarkedet.

Vurdering og anerkendelse af realkompetencer er særlig relevant, når man arbejder med flygtninge. Realkompetencevurdering er vigtigt af hensyn til flygtningenes adgang til arbejdsmarkedet og uddannelsessystemet. Dog kan vurdering af flygtninges realkompetencer være vanskelig og ressourcekrævende, fordi de kommer fra lande med forskellige arbejdsmarkeder og uddannelsessystemer. Hertil kommer sproglige barrierer som kan betyde at realkompetencevurderinger skal foregå gennem praktisk afprøvning for eksempel i værksteder og i forbindelse med løsning af konkrete arbejdsopgaver. Men værdien af en grundig realkompetencevurdering viser sig ved at flygtningene kommer på et relevant uddannelsesforløb og derved får øget motivation og bedre chancer for at gennemføre.

→ Da selv mindre grupper af flygtninge kan have meget forskellige faglige forudsætninger og niveauer, er det vigtigt at vurdere og anerkende deres medbragte kompetencer.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

3. INDIKATORER FOR KVALITET I PROCESSEN

3.1 INSTITUTIONERNE: ØKONOMI

Det er vigtigt at sikre tilstrækkelige ressourcer til at gennemføre uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge, herunder at udarbejde et detaljeret budget for at sikre de nødvendige midler. Finansiering handler både om penge, tilskud, lokaler, udstyr, lærere, undervisningsmaterialer og andre økonomiske ressourcer som kræves for at gennemføre et uddannelsesprojekt.

I forbindelse med planlægningen bør der ske en afklaring af økonomien og dens anvendelse, herunder:

- Adgangen til økonomiske ressourcer
- Sikre den økonomiske balance (mellem udgifterne og de givne ressourcer)
- Sikre økonomiske tilskud
- Skabe økonomisk stabilitet og sikkerhed
- Udnytte nye muligheder for tilskud og finansiering

Det er vigtigt at sikre kontrollen med økonomien i projektet og overvåge bevægelserne, blandt andet ændringer i budgettet, for at skabe en økonomisk sikkerhed for uddannelses- og oplæringsforløbet, og eventuelt generere supplerende midler.

En god styring af de økonomiske ressourcer er vigtig for at sikre trygheden for flygtningene i uddannelses- og oplæringsforløbet og videre i hele integrationsforløbet.

Det er vigtigt at sikre en effektiv anvendelse af de økonomiske ressourcer og at allokere midlerne optimalt i forhold til behovet, samt at minimere spild og ineffektivitet. Det kræver en sikker styring af ressourcerne. Det kræver at uddannelsesinstitutionen redegør for hvordan de økonomiske midler er prioriteret og anvendt.

En vigtig dimension af økonomien er at sikre en effektiv udnyttelse af ressourcerne.

Sikringen af en effektiv udnyttelse af de økonomiske ressourcer er en vigtig del af den økonomiske styring af uddannelsesprojekter. En god prioritering af de anvendelsen af økonomien er afgørende for at der bliver et stabilt grundlag for flygtningeelevernes uddannelse og integration. Det kræver opmærksom på hvordan ressourcerne forvaltes under projektet, hvordan der eventuelt sikres supplerende ressourcer, og hvordan aktiviteterne regnskabsføres. Dermed er økonomien en vigtig dimension ved planlægningen af uddannelsesforløb.

En løbende kontrol med økonomien er vigtig, ikke kun i forbindelse med planlægning og i begyndelsen af uddannelsesforløbet, men også løbende under og ved afslutningen af uddannelsespro-

jektet. Formålet hermed er at vurdere hvordan de nødvendige økonomiske ressourcer sikres og disponeres. Desuden sætter den fokus på om midlerne er blevet anvendt korrekt, om de relevante parter har været involveret i beslutningsprocessen, og om de fastsatte mål er opnået.

En kontrol af budgettet bør udføres løbende efter en fastlagt køreplan med angivne tidsfrister. Budget og regnskab bør kontrolleres og godkendes af både interne og eksterne interessenter, sponsorer og eventuelt virksomheder, der er involveret i uddannelses- og oplæringsforløbet.

Den økonomiske styring har flere dimensioner.

- For det første er det sikres at de økonomiske ressourcer er tilstede for at sikre gennemførelsen af de planlagte aktiviteter. Uddannelsesinstitutioner bør overveje drifts-, administrations- og infrastrukturomkostninger sammen med omkostningerne ved materialekøb, mulige eksterne aktiviteter og andre udgifter. Denne kontrol af økonomien bør sammenholdes med det indledende budget og uddannelsesplanen. Det skal gøre det muligt konstant at vurdere situationen og sikre muligheden for at gennemføre løbende justeringer. Hvis der for eksempel har været ubudgetterede omkostninger, skal uddannelsesinstitutionen kunne omdisponere budgettet eller skaffe ekstra midler ved at finde nye tilskud via kommuner, private sponsorer og eksterne samarbejdspartnere. Det er vigtigt at skabe et finansielt sikkerhedsnet for at sikre projektets stabilitet. Dette sikkerhedsnet skal oprettes tidligt, men skal også kunne tilpasses for at imødekomme ændringer. Ved at skabe stærke og varige relationer med kommunale institutioner, private virksomheder og andre interessenter kan uddannelses- og oplæringsforløb blive effektive, stabile og robuste.
- For det andet, så handler det om den økonomiske ansvarlighed og gennemsigtighed. Anvendelsen af ressourcer, der kommer fra offentlige og private kilder, kræver gennemsigtighed i økonomien. Uddannelsesinstitutionerne skal finde den rigtige måde at rapportere, hvordan de anvender midlerne. De skal følge den nationale lovgivning om ansvarlighed i regnskabsføringen, og desuden sikre relationen og de juridiske forpligtelser i forhold til eksterne sponsorer og samarbejdspartner. Gennemsigtighed i økonomien kan også fremme et positivt image i forhold til eksterne interessenter og gøre institutionens egen evaluering mere effektiv og troværdig.

Gennemsigtig med hensyn til styring af de økonomiske ressourcer kan gøre det lettere at tiltrække nye sponsorer og sikre gode relationer med de eksisterende. Desuden skal en uddannelsesinstitutionen gøre status for sin bredere ansvarlighed, for eksempel gennem et socialt regnskab, samt opfyldelse af deres mål og behovet for at imødegå potentielle problemer.

- Uddannelses- og oplæringsforløb kræver økonomisk styring, men økonomien er kun et middel til at opnå de overordnede formål med uddannelse. Uddannelsesinstitutionerne bør derfor ikke kun se på de økonomiske mål, men først og fremmest på de uddannelsesmæssige mål. De bør derfor have blik for at uddannelse og oplæring indgår som del af et

længere integrationsforløb med sociale og menneskelige dimensioner. De økonomiske motiver bør derfor ikke være de vigtigste for uddannelsesinstitutionerne. Institutionerne bør styre økonomien, så den bidrager til den langsigtede integration af flygtningene. Med dette mål for øje bør de være fleksible og sikre ressourcer, partnerskaber og sponsorer, der tillader en stabil realisering af de planlagte uddannelses- og oplæringsforløb.

En sikker styring af de økonomiske ressourcer er vigtigt i et integrations- og oplæringsprogram. En sådan styring involverer både den indledende økonomiske planlægning (sikre ressourcer, budget og allokeringsplan), men også den løbende administration af ressourcerne for at sikre projektets gennemførelse.

Økonomisk stabilitet sikrer muligheden for at fortsætte uddannelses- og oplæringsforløb og håndtere eventuelle problemer og vanskeligheder, som opstår undervejs.

Før start et uddannelses- og oplæringsprojekt, er det vigtigt at have

- Et klart og detaljeret budget
- Et stærkt netværk af partnere til finansiering

Det er vigtigt at afklare, hvordan der kan findes tilskud, sponsorer, fonde, og faciliteter.

For at starte og gennemføre uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge er der behov for at sikre de økonomiske ressourcer og faciliteter. Derudover skal uddannelsesinstitutionerne foretage løbende vurdering af økonomien, og oveveje hvordan de kan skaffe ekstra ressourcer i samarbejde med kommuner og andre interessenter. Uddannelsesudbydere skal løbende kontrollere de økonomiske mål (fastlagt i forbindelse med planlægningen), og vurdere om målene blev opnået ved programmets afslutning.

På praktisk niveau betyder effektivitet at der er en positiv balance, og et sikkerhedsnet og en økonomisk reserve, der gør det muligt at uventede udgifter kan håndteres.

For at kontrollere, om de økonomiske mål er opfyldt, bør uddannelsesinstitutionerne have en robust budgetkontrol.

Denne overvågning af budgettet skal både være intern og ekstern og skal involvere ledere, institutioner, interessenter og bevilgende myndigheder. Uddannelsesinstitutionerne skal både overholde de økonomiske rammer, men samtidig være opmærksomme på, om de når de overordnede uddannelsesmål.

Uforudsete vanskeligheder kan kræve at uddannelsesinstitutionerne anvender midler ud over budgettet for at klare situationen. Institutionerne bør løbende inddrage lærere og andre medarbejdere i en dialog om opnåelsen af de uddannelsesmæssige mål, og om der opstår uventede behov, som kræver ressourcer.

Ledere bør vedligeholde eksternt samarbejde

Uddannelsesinstitutionens ledelse bør vedligeholde et godt samarbejde med alle interessenter for at understrege betydningen af deres bidrag og samtidig være åbne for nye sponsorer, ressourcer og strategier, der kan forbedre uddannelsesforløb for flygtninge.

Uddannelsesinstitutioner bør holde tæt kontakt med samarbejdspartner og andre institutioner der er involveret i arbejdet med flygtninge for at samarbejde om integrationsprocessen og forebygge at der opstår problemer.

En vigtig forudsætning for at sikre den økonomiske situation er at etablere en stærk og klar ansvarlighed.

Ud over et økonomisk regnskab bør uddannelsesinstitutioner også udarbejde sociale regnskaber (for social ansvarlighed), der redegør for uddannelses- og oplæringsforløbene og deres sociale og uddannelsesmæssige formål. Det kan bidrage til at institutionen fastholder opmærksomheden på projektets overordnede udvikling og anvendelsen af dets ressourcer. Det kan også af uddannelsesinstitutionerne bruges som et redskab til at tiltrække nye partnere og ressourcer og demonstrere at projekterne er gennemsigtige.

→ Ved projektets afslutning bør uddannelsesinstitutionens ledelse mødes med lærere, praktikvirksomheder og eventuel andre interessenter for at udarbejde en samlet evaluering af forløbet, fremhæve hvordan eventuelle problemer er løst og samle ideer til fremtidige projekter.

Der kan være fordele ved at involvere eksterne parter i planlægningen af uddannelsesforløbene og ved fastlæggelsen af deres læringsmål. Det kan bidrage til at disse samarbejdspartner sammen med uddannelsesinstitutionerne kan udvikle nogle fælles værdier, blandt andet om forståelsen af et flerkulturelt samfund og om betydningen af en faglig uddannelse for flygtningenes adgang til arbejdsmarkedet og deres personlige udvikling.

Mens det offentlige yder finansielle midler til uddannelsesforløb for flygtninge, så kan private organisationer tilbyde faciliteter, materialer og menneskelige ressourcer. For eksempel kan en virksomhed bidrage med værksteder, udstyr og praktikpladser, der kan skabe forbindelser mellem den skolebaserede undervisning og arbejdsmarkedet (gennem praktikforløb for flygtningeelever). Desuden kan de eksterne parter indgå i evalueringsprocessen og bidrage med deres kompetencer og ideer. Lærere kan samarbejde med praktikvirksomhederne for at gøre dem opmærksomme på elevernes behov, så virksomhederne kan bidrage til et vellykket uddannelsesforløb.

3.2 LÆRERE OG OPLÆRERE

3.2.1 Valg af metoder til oplæring og undervisning

Det er vigtigt at de metoder der anvendes ved oplæring og undervisning, tager udgangspunkt i flygtningeelevens interesser, ressourcer og forudsætninger, og motiverer dem til at lære.

Valget af specifikke undervisningsmetoder afhænger af de konkrete læringsmål og læringsmiljøet, men der er nogle generelle retningslinjer for valg af undervisningsmetoder.

- Undervisning skal få eleverne til at føle sig accepterede og anerkendt af lærere, instruktører og andre de øvrige elever. Elever kan bedre lære i et læringsmiljø, hvor de føler sig trygge ved at begå fejl, og når læringsmålene er klare og meningsfulde for dem. I den situation kan eleverne opleve læreprocessen som meningsfuld, og selv tage ansvar for at gennemføre uddannelsesforløbet.

For at kunne vælge de mest relevante undervisningsmetoder, må lærere og oplærere have kendskab til flygtningeelevens særlige situation. Flygtninge har de ofte været på flugt i længere tid og har tilbragt lang tid i asylcentre under vanskelige forhold og med en usikker livssituation.

- Et uddannelses- og oplæringsforløb kan tilbyde en velstruktureret hverdag med aktiviteter, der har et langsigtet formål og en personlig mening for flygtningene. Deltagelse i et uddannelsesforløb kan være et første skridt hen imod at forlade flygtningeidentiteten og blive en elev/studerende, der ser frem mod et nyt livsforløb og medborgerskab.
- Erhvervsrettede uddannelses- og oplæringsforløb kan tilbyde et praktisk læringsmiljø, hvor flygtningene kan demonstrere og udvikle deres færdigheder i at håndtere konkrete og meningsfulde arbejdsopgaver, som kan reducere deres stress og usikkerhed. Det er lettere for flygtningene at lære teori og et nyt sprog, når læringen er relateret til en arbejdspraksis i uddannelsesforløbet. Det er mere effektivt at relatere undervisningen til flygtningeelevens interesser og forudsætninger end at forsøge at motivere dem med belønninger og straf.
- Det er afgørende for flygtningenes engagement og succes at de oplever undervisningen meningsfuld og relevant både i forhold til deres tidligere liv og deres fremtidsplaner. Flygtningeelevens indre motivation kan lettest udvikles gennem et aktiverende og deltagercentreret læringsmiljø. Det er et læringsmiljø, der inddrager eleverne i tilrettelæggelsen af undervisningen, og som inviterer eleverne til at engagere sig aktivt i opgaverne og med andre elever. De erhvervsrettede uddannelser tilbyder mange muligheder for at bruge aktiverende metoder og for at udvikle elevernes sociale færdigheder gennem samarbejde i værksteder, på arbejdspladser og i klasserum. Flygtningene kan blive inkluderet i et fællesskab med andre elever og med arbejdskolleger i forbindelse med oplæring i en praktikvirksom-

hed. Derved kan de opbygge nye sociale netværk, som kan være af stor betydning for deres fremtidige muligheder, trivsel og livsglæde.

Sådanne almene og personlige formål med erhvervsrettede uddannelser bør inddrages, når der planlægges uddannelsesforløb for flygtninge, og når de mest relevante undervisningsmetoder skal udvælges. Lærere kan blive vigtige voksne rollemodeller (en *'betydningsfuld anden'*) for flygtningeelever og har potentialet til at forme deres fremtidige livsforløb. Alternativt kan udpegede mentorer for flygtningene yde en vigtig støtte, som faglærere ikke altid kan tilbyde.

Lærere og oplærere kan opnå en god undervisning for flygtninge ved at overveje nogle almene retningslinjer for undervisningen:

1. Lærere og oplærere skal holde fokus på elevernes ressourcer frem for på deres mangler. De bør afklare elevernes læringsressourcer og engagement, herunder deres tidligere læring, deres personlige interesser og deres forhåbninger for fremtiden. Sammenlignet med danske elever kan flygtningeelever ofte fremstå som nogen, der mangler sprogfærdigheder og kendskab til uddannelsessystemet og arbejdsmarkedet. Men at kategorisere personer som mangelfulde, kan virke demotiverende og bliver let en selvopfyldende profeti. Det er mere effektivt at se efter flygtningeelevernes ressourcer og kompetencer og bruge dem som afsæt for ny og fortsat læring. Lærere bør have høje forventninger til elevernes potentialer for læring, fordi det tilskynder dem til at yde deres bedste. Lærere og oplærere bør opmuntre eleverne til at vise deres kompetencer og til at udvikle et positivt billede af sig selv, for at modvirke det negative billede af flygtninge som svage og mangelfulde.
2. En aktiverende undervisningsform er særlig vigtig for flygtningeelever, som ellers let kan føle sig umyndiggjorte. Aktivering sker først og fremmest ved at eleverne selvstændigt løser opgaver i fællesskab, i grupper og andre kollaborative former for læring. Disse læringsformer kan støtte flygtninges sociale integration, give dem mulighed for at blive del af et fællesskab og dermed føle sig inkluderet og anerkendt. For at sikre alle deltageres læringsmuligheder skal der udvikles et åbent læringsmiljø, hvor der er frihed til at stille spørgsmål, begå fejl og have 'skæve' forslag. En aktiverende undervisningsform involverer alle, og hjælper flygtningeeleverne med at åbne op og brainstorme, stimulerer kreativitet og problemløsning, og tilbyder alle mulighed for at deltage aktivt i en fælles læreproces. Dermed kan flygtninge føle sig mere trygge og trives i en dansk uddannelseskontekst, lære danske normer for samarbejde og udvikle større selvtillid. Gennem samarbejde og gruppearbejde med andre elever kan social usikkerhed og tilbageholdenhed blive reduceret. Usikkerheder overfor fremmede sociale sammenhænge kan blive mindre, når eleverne blandes på tværs af nationalitet i heterogene grupper. Det giver eleverne mulighed for at lære hinanden at kende og træner samarbejdet mellem personer med forskellige kulturelle baggrunde, alder og køn.

3. Undervisningen bør tilrettelægges så den imødekommer elevernes individuelle læringsbehov. Mangfoldigheden er ofte større på hold med af flygtningeelever end på almindelige danske hold. Derfor er det en fordel med mindre hold med færre elever per lærer, som letter en individuelt differentieret undervisningen. I undervisningen på rene flygtningehold er der en risiko for, at individuelle forskelle overses, når deltagerne kategoriseres efter etnisk-national baggrund. Det kan blive forstærket af elevernes egne grupperinger på holdet efter nationalitet og etnicitet. Lærere skal være opmærksomme på eleverne som individuelle personer, der kan være meget forskellige i forhold til andre fra samme etniske eller nationale gruppe.
4. Undervisningens tilrettelæggelse bør være fleksibel og inddrage eleverne. Flygtningeelevers tidligere uddannelse, erfaringer, læringsstrategier og interesser er ikke altid gennemsigtige for lærerne ved starten af uddannelsesforløbet, især når eleverne har forskellig udenlandsk baggrund og varierende sprogfærdigheder. Det kræver derfor en høj grad af fleksibilitet af lærerne at tilpasse deres metoder og niveauer i løbet af forløbet, efterhånden som de får kendskab til den enkelte elevs interesser og ressourcer.
5. i forhold til flygtningeelever er det vigtigt at krav og forventninger i uddannelsesforløbet er eksplicitte og klare. Flygtninge har generelt mindre kendskab til uddannelsesforløbets mål og læringskultur, og derfor bør lærerne grundigt forklare, hvad der forventes af eleverne, og hvordan deres præstationer og fremskridt vurderes. Detaljeret, hyppig og forståelig feedback til elever er et vigtigt middel til at opnå dette. Det skal også bemærkes, at anerkendende feedback bidrager til at motivere eleverne.
6. Der kan skabes et inkluderende læringsmiljø ved at tilskynde eleverne til at udveksle deres forskellige oplevelser og perspektiver, og for at få dem til at føle sig inkluderet. Dette kan give eleverne en fornemmelse af at blive hørt og anerkendt, og giver samtidigt lærerne en mulighed for at få kendskab til elevernes forventninger til undervisningen.

3.2.2 Læring for transfer *

Læring for transfer betyder, at eleverne forberedes til at overføre deres læring og at anvende det lærte i forskellige sammenhænge.

Overførsel af læring har stor indflydelse på elevernes motivation for læring og læringens resultater med hensyn til følelser, viden og handlinger.

Særligt for flygtninge er det vigtigt, at læring på uddannelses- og oplæringsforløb er orienteret mod elevernes fremtidige liv og beskæftigelsesmuligheder.

→ For at forebygge frafald blandt flygtningeelever er motivation en nøglefaktor, og motivationen fremmes ved at uddannelsen er orienteret mod deres fremtidige livsforløb.

Flygtninge forlader ikke sjældent uddannelses- og oplæringsforløb for at tage et tilfældigt job og tjene penge, og deres mål med uddannelsesforløbet er ofte et kortsigtede ønske om at finde lønnet arbejde.

→ Det kan forbedre elevernes læring for transfer, hvis undervisningsplanen og læringsmiljøerne er tilrettelagt med tydelige mål, som eleverne kan forstå værdien af.

Når uddannelses- og oplæringsforløb er organiseret ud fra klare læringsmål, så kan eleverne få klare forestillinger om, hvilke kompetencer de opnår efter en vellykket gennemførelse af forløbet. Information om målene kan hjælpe eleverne med at vælge deres uddannelsesretning og kan bidrage til en mere effektiv læreproces.

Læringsmål formuleres ofte i form af de kompetencer, som skal opnås. I erhvervsrettede uddannelser handler disse kompetencer om viden, sociale færdigheder og personligt engagement, der er krævet i arbejdslivet, og det fremmer overførsel af læring. Erhvervsrettede uddannelser for flygtninge bør derfor fokusere på at udvikle kompetencer med relevans for arbejdsmarkedet gennem en orientering mod læringsmål.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

3.2.3 Formativ and summativ feedback*

At få klare tilbagemeldinger fra lærerne i form af formativ og summativ feedback er vigtigt for flygtninges succes med uddannelse. Læringskulturen i Danmark er ofte fremmed for flygtningene, og de kan have svært ved at forstå kravene og standarderne for uddannelse og oplæring.

- Feedback gør eleverne opmærksomme på deres læringsfremskridt og understøtter dem i at udvikle deres læringsstrategier.
- Positiv feedback fra lærere og kammerater øger elevernes selvtillid, selvværd og motivation til at fortsætte med at lære og uddanne sig.
- Feedback bidrager også til udvikling af tilliden mellem lærere og elever, og det er gavnligt for elevernes følelse af at høre til, og det reducerer samtidigt risikoen for fravær og frafald.

Dialog med eleverne om lærerens feedback er vigtig for lærerne kan tilpasse undervisningen og oplæring til elevernes forudsætninger, læringsstil og læringsfremskridt. Effektiv formativ feedback skal gøre eleverne klare over undervisningens mål og procedurer (feed-up), og hvordan eleverne kan forbedre deres arbejde og fortsætte læring (feed forward). Det primære formål med summativ feedback og vurdering er at dokumentere og certificere de kompetencer og færdigheder, der opnås i forbindelse med uddannelses- og oplæringsforløbet.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

3.3 DELTAGERNE

3.3.1 At lære dansk sprog og kultur

Det er afgørende for flygtningenes integration at de lærer det danske sprog. Beherskelse af det danske sprog er vigtigt for deres gennemførelse af en erhvervsrettet uddannelse og for deres adgang til arbejdsmarkedet. Den grundlæggende læring af dansk som andet sprog kan organiseres på forskellige måder.

Separate sprogkurser kan arrangeres af professionelle sprogskoler uafhængigt af den erhvervsrettede uddannelse. Sprogskoler kan typisk tilbyde undervisning på mange forskellige niveauer og i forskellige former for at matche behovene hos den enkelte flygtning. Det kan dog være vanskeligt at fastholde flygtningeelevernes engagement, hvis sprogundervisningen ikke er forbundet med deres erhvervsrettede uddannelse.

Danskundervisningen kan organiseres som *kombinerede kurser*, hvor sprogundervisningen veksler med erhvervsrettet undervisning. Sprogundervisningen kan derved lettere relateres til den faglige undervisning, for eksempel ved at inddrage undervisningsmaterialer og instruktioner fra den erhvervsfaglige undervisning.

Sprogindlæring kan også organiseres som en *integreret* del af undervisningen i de erhvervsrettede uddannelser, for eksempel gennem fælles undervisning af en faglærer og en dansklærer. Integreret sprogundervisning kan være meget effektiv, især for flygtninge med svage forudsætninger på deres modersmål. Integreret sprogundervisning er mest relevant, når der er et større antal elever, da det kræver investeringer i udvikling af en integreret undervisningsplan og undervisningsmaterialer.

Flygtninge kan drage fordel af deltagelse i uddannelses- og oplæringsforløb med kombineret eller integreret sprogundervisning, da det ofte virker mere motiverende. Fokus er her på det anvendte sprog frem for det formelle skriftsprog, så eleverne kan trænes i at bruge sprog i virkelige situationer i hverdagen og arbejdslivet. Denne tilgang kan bidrage til deres selvtillid i forhold til at lære dansk ved at bruge sproget i praksis i hverdagen.

Når flygtningeeleverne har nået et vist niveau af danskfærdigheder, kan de have stor fordel af at samarbejde med dansktalende elever i de almindelige uddannelsesforløb.

At lære det danske sprog og at lære et fag omfatter også læring af kultur. At lære at bruge et nyt sprog kræver at man udvikler en kulturel forståelse og et kendskab til de gældende kulturelle koder. Når eleverne for eksempel lærer at tilberede mad i et køkken, lærer de også om madkultur, samarbejdsnormer, kønsrelationer, påklædning og kulturelle normer for udseende og smag. Lærerne har brug for interkulturelle kompetence til at forstå elever fra andre kulturer og for at formidle mellem forskellige kulturer i undervisningen. Der er også behov for at flygtningeeleverne

udvikler en interkulturel forståelse og sensitivitet for at kunne afkode de kulturelle koder i skolen og på arbejdspladsen (de sociale normer og usagte forventninger), som ofte adskiller sig fra dem, de har lært i deres hjemlande. Disse koder vedrører for eksempel interaktionen med lærerne, selvstyret læring og samarbejde i gruppearbejde med danske elever. For både elever og lærere betyder udviklingen af interkulturel forståelse at de kan reflektere over deres egne antagelser og de selvfølgeligheder, som er baseret på erfaringer. At udvikle interkulturel forståelse handler ikke kun om at anerkende kulturel mangfoldighed, men involverer også forandringer på tværs af de forskellige kulturelle grupper med henblik på at finde et fælles grundlag for at arbejde og lære sammen.

Undervisning i dansk som andetsprog for flygtninge skal tilpasses elevernes forudsætninger og behov. I begyndelsen kan det være mest og motiverende relevant for flygtningeelever at lære anvendt og mundtligt sprog frem for at lære skriftligt og formelt sprog (grammatik og syntaks). Indlæring af anvendt dansk bør dog senere suppleres med sproglig kompetencer, der gør det muligt for flygtningene at begå sig selvstændigt i mange forskellige sociale sammenhænge.

→ Læringen af et dansk hverdagsprog og arbejdspladssprog bør suppleres med bredere sprogkompetencer for at støtte flygtninges bredere sociale integration og muligheder for videreuddannelse.

Lærere og oplærere kan fejltolke flygtninges begrænsede sprogfærdigheder på dansk som udtryk for deres intellektuelle evner. For jobcentre og kommuner kan 'praktiske' erhvervsrettede uddannelser fremstå som mere passende for flygtninge, selvom de har ønsker om videregående og mere teoretiske uddannelser. Det er vigtigt at tage hensyn til flygtningenes egne interesser og ambitioner, når de vejledes om erhvervsrettede uddannelser.

→ For at undgå at uddannelses- og oplæringsforløb bliver en uddannelsesmæssig blindgyde for flygtninge, bør de også omfatte muligheder for sprogindlæring på højere niveauer og i kombination med almene og studieforberedende fag.

Lærere kan lette elevernes læring af interkulturel forståelse ved at gøre de danske kulturelle normer eksplicite og forklare eleverne, hvordan disse normer forstås og begrundes i Danmark. For at flygtningene kan forstå og lære denne kulturelle praksis (omgangsformer, ritualer, traditioner) skal de gøres meningsfulde og forståelige for flygtningeeleverne. For at støtte flygtningeelevens kulturelle læring, skal de have mulighed for at forbinde deres egne biografier og kulturelle livsverdener med det de skal lære i de erhvervsrettede uddannelser og praktikvirksomheder. Lærere kan bidrage til dette ved at opfordre eleverne til at dele deres erfaringer og oplevelser fra deres hjemlande med de andre elever og arbejdskolleger.

Lærernes kulturelle forståelse inkluderer en opmærksomhed på former for social praksis i Danmark, som flygtningeeleverne finder stødende eller ekskluderende. Det kan for eksempel handle om brugen af humor og vittigheder, der involverer seksuelle og religiøse temaer.

Derudover skal lærerne være i stand til at gribe ind i forhold til nogle flygtningeelevs praksis, som andre elever synes er ekskluderende eller respektløs, såsom at tale sammen på deres eget sprog i nærværelse af andre elever. Kulturel læring involverer potentielt også konflikter, og lærerne bør være forberedte på at gribe ind og mediere i sådanne konflikter. Mens lærere bør respektere alles ret til at være uenige og til at kritisere andres synspunkter, så bør lærerne modsætte sig fornærmende, hadefuld og krænkende tale blandt eleverne.

→ Lærere bør opfordre eleverne til at alt samarbejde og kommunikation er baseret på gensidig anerkendelse, respekt og en lydhørhed over for andres argumentation.

I forbindelse med praktikophold i virksomheder kan kulturelle konflikter og misforståelser på arbejdspladsen få flygtningeelever til at falde fra. Uddannelsesinstitutionerne bør være forberedt til at støtte og mægle i sådanne konflikter, for eksempel ved at tilbyde rådgivning fra oplærere og mentorer. Nogle flygtningeelever ønsker at praktisere religiøse ritualer (at bede) eller at deltage i religiøse begivenheder i undervisningstiden og i praktiktiden. Lærere og oplærere bør være forberedte til at finde løsninger, der søger at afbalancerer elevernes ønsker med deres forpligtelser til at deltage i uddannelsen.

3.3.2 Det sociale miljø i undervisningen *

Det sociale miljø i undervisningen handler om de sociale relationer mellem eleverne, især de problemer der kan opstå i kulturmøder og kulturelle sammenstød. Gode forhold til andre elever og lærere er afgørende for at fremme flygtningeelevs sociale integration. Derudover er et trygt og åbent læringsmiljø grundlaget for at de kan foregå produktive læreprocesser.

Det er vigtigt at lærere og oplærere har forståelse for de sociale dynamikker, som kan udspille sig i multikulturelle læringsrum med henblik på at skabe gode rammer om elevernes læring.

Det er vigtigt at være opmærksom på stemningen og interaktionen på holdet, da uddannelses- og oplæringsforløb er en vigtig kontekst, hvor flygtninge kan mødes med danske elever og samarbejde og udvikle fredelige relationer på tværs af kulturel baggrund. Flygtningeelever skal tilbydes muligheder for at udvikle deres egne identiteter under uddannelsesforløb ved at forbinde deres egen kultur med dansk kultur og værdier på den bedst mulige måde.

For at gøre det har eleverne brug for et læringsmiljø, der fremmer et positivt kulturmøde. Uddannelsesinstitutioner og lærere bør derfor:

- Skabe betingelser for et åbent og stimulerende miljø
- Opfordre eleverne til at udvikle gode indbyrdes relationer
- Invitere alle til løbende selvreflektion
- Fremme gensidig forståelse på tværs af kulturelle baggrunde
- Fremhæve potentialet i kulturelle forskelle

Det kræver at lærere og oplærere er opmærksomme på den enkelte elevs individuelle situation og position i det sociale miljø på holdet. Lærere, oplærere og ledere skal være forberedte til at håndtere mulige kulturrelaterede konflikter, sammenstød og misforståelser. Praktiske initiativer for at gøre det kan være at organisere samarbejdsøvelser, fælles oplevelser uden for undervisningen eller et sprogkursus for holdet.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

3.4 INTERAKTION MED OMVERDENEN

3.4.1 Målgruppens forhold til massemedier og sociale medier *

De traditionelle massemedier og de nye elektroniske medier (internettet og sociale medier) spiller en vigtig rolle i at skabe og udbrede ideer og adfærd. I dag har de nye medier også fået en vigtig rolle i uddannelserne.

- Lærere inddrager ofte nye sociale medier i undervisningen.
- Eleverne oplever mere medieintegreret undervisning.
- Uddannelserne inddrager ikke kun deltagerne i udviklingen af uddannelsesplaner, men tilskynder til interaktiv læring ved at udstyre undervisningslokaler med nye digitale medier (skærme, video, computere, digitale tavler).

De sociale medier formidler og forstærker ofte budskaber, som fokuserer på kulturelle forskelle, racisme, forskelsbehandling og vold. I forbindelse med uddannelse af elever som har forskellig kulturel baggrund, er der behov for at gøre deltagerne opmærksomme på forskellen mellem, hvad der foregår på de sociale medier, og hvad der foregår i hverdagslivet.

Uddannelsesinstitutionerne bør tilbyde både lærere og elever redskaber, så de kan forholde sig selvstændigt og kritisk til de sociale mediers rolle i samfundet – og hvad de betyder i forhold til elevernes personlige situationer.

Uddannelserne har en forpligtelse til at bidrage til at eleverne udvikler åbenhed over for kultur-møder og kulturforskelle og forstår vigtigheden af interkulturel dialog. Det kan bidrage til at uddannelsesinstitutionerne kan skabe et fredeligt og konstruktivt læringsmiljø, hvor elever fra forskellige lande kan arbejde og lære sammen.

Derfor bør lærerne hjælpe eleverne med at udvikle en dybere forståelse af informationsteknologien, de sociale medier og de nye teknologiske udstyr. Undervisning bør inddrage de nye sociale medier og kommunikationsmidler, når det er relevant. Elever skal trænes i en bevidst og kritisk brug af medierne, og gøres opmærksomme på hvad de indebærer af risici og problemer. Uddannelsesforløb for flygtninge bør omfatte undervisning, der hjælper eleverne med at forstå de nye kommunikationsmidler og med at håndtere de problemer, som de kan medføre.

Det kan også være en fordel at involvere flygtningeelevernes familier i dette, hvis det er muligt. En effektiv integrationsproces foregår bedst, hvis eleverne deler deres nyerhvervede kompetencer med deres familier og deres øvrige sociale miljø.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

3.4.2 Forbinde de politiske mål med flygtningenes mål *

Det er vigtigt at afklare hvordan regeringens udlændingepolitik kan afstemmes med flygtninges egne mål for at gøre lykkes med integrationen og sikre en beskyttelse af flygtningenes menneskerettigheder. De internationale aftaler (f.eks. Genève-konventionen) giver ret til beskyttelse og rettigheder for flygtninge med en fælles international tilgang, som forpligter alle stater. Trods dette, så er der mellem landene forskel på migranternes og flygtninges situation på grund af forskelle i de politiske holdninger og i udlændingepolitikken.

→ Det er derfor vigtigt at skabe dybgående og reel integration i det danske samfund, både socialt og økonomisk.

Når det en fuld integration lykkes, og den også omfatter beskæftigelse på arbejdsmarkedet, så kan flygtninge opnå økonomisk selvstændighed og bidrage til samfundets udvikling. For at opnå dette, skal især unge flygtninge tilbydes sammenhængende og langsigtede uddannelses- og oplæringsforløb, der anerkender deres kompetencer, og giver dem muligheder for at forfølge deres håb og fremtidsplaner.

→ En vellykket integrationsproces, der er baseret på uddannelse og inklusion på arbejdsmarkedet, kræver en målrettet politisk indsats og et tæt samarbejde mellem regeringen, arbejdsmarkedets parter og de erhvervsrettede uddannelser.

For at støtte især de unge flygtninges muligheder for at realisere deres håb og fremtidsplaner, er der behov for uddannelses tilbud og initiativer, der sikrer deres fremtid, blandt andet gennem muligheden for at forblive i værtslandet.

→ For at imødekomme de politiske mål og sikre en god integrationsproces, er det en fordel at uddannelsesinstitutionerne prioriterer uddannelses- og oplæringsforløb, der er rettet mod de økonomiske og sociale behov, for eksempel behovet for arbejdskraft.

På områder hvor den økonomiske og demografiske udvikling skaber mangel på arbejdskraft og øgede muligheder for beskæftigelse, er det vigtigt at prioritere en skræddersyet uddannelsesindsats, der kan få flygtninge ind på arbejdsmarkedet, og gøre dem økonomisk uafhængige og samtidigt imødekomme et samfundsmæssigt behov.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

4. OUTPUT INDIKATORER

4.1 LÆRERE OG OPLÆRERE

4.1.1 Bedømmelse af deltagernes læringsfremskridt

Bedømmelsen af flygtningeelevernes læringsfremskridt har to hovedformål:

- Det første formål er at informere lærere og oplærere om resultaterne af deres undervisning og oplæring, så de kan organisere deres undervisning og oplæring, så den er tilpasset til elevernes behov og forudsætninger.
- Det andet formål er at give eleverne løbende tilbagemeldinger på deres læreproces for at hjælpe dem med at fokusere deres læringsindsats og forbedre deres fremskridt. En bedømmelse der foregår i dialog mellem lærere og elev af elevens læringsfremskridt kan forbedre deres evne til at lære. Derudover kan lærernes bedømmelse og anerkendelse af elevernes læringsfremgang opmuntre elevens engagement og styrke deres udvikling af selvtillid og læringsidentitet.

Ud over det umiddelbare mål om at opnå bestemte faglige kompetencer, så har uddannelses- og oplæringsforløb også et overordnet mål om at forberede eleverne til livslang læring. Det betyder at hjælpe dem med at lære at lære. Ved at invitere flygtningeelever til løbende at vurdere deres egne fremskridt, kan lærerne støtte dem med selv at tage ansvar for deres læreproces og nå deres mål.

Bedømmelsen af elevernes læringsfremskridt kan foregå på mange forskellige måder.

- Formelle bedømmelser kan have form af mundtlige eller skriftlige prøver, der primært vurderer elevernes tilegnelse af viden og opnåelse af kompetencer, for eksempel i forhold til at kunne forklare deres egne arbejdsprocedurer.
- Formelle bedømmelser kan også foregå ved at eleverne i praksis demonstrerer deres kompetencer ved løsning af arbejdsopgaver. Specielt for flygtningeelever er der mange fordele ved en praktisk, arbejdsbaseret afprøvning af deres kompetencer. Under afprøvningen kan eleven få øjeblikkelig feedback om deres indsats i arbejdsprocessen og resultatet af opgaveløsningen.
- Bedømmelser kan give eleverne konkrete instruktioner om, hvordan de kan forbedre deres arbejde og udvikle deres kompetencer (*feed forward*).

Uformelle bedømmelser er normalt en integreret praksis i arbejdsbaseret uddannelse, hvor lærere og oplærere, kolleger, kunder og vejledere giver feedback til eleverne. Bedømmelsen af lærings-

fremskridt er mest effektiv, når den fremhæver fremskridtene og forbedringerne i elevernes læring, i stedet for at fokusere på deres fejl og mangler.

Uanset om bedømmelsen af læring er formel eller uformel, bør den være:

- Tydelig, detaljeret og konstruktiv for at hjælpe elevernes læring
- Interaktiv og dialogisk for at forbedre elevernes løbende refleksion og selvevaluering af deres egen praksis
- Støttende for elevernes bedømmelser af deres eget arbejde og læreprocesser for at hjælpe dem med at blive selvstændige elever

Mens bedømmelser og feedback kan opmuntre flygtningeelevernes engagement, er der også en risiko for, at de kan have negativ virkning.

- Dette kan ske, hvis eleverne fortolker bedømmelsen som en vurdering af dem selv som personer, ikke en bedømmelse af deres arbejde og læring.
- Hvis elever gentagne gange bedømmes som 'dårlige', kan det bidrage til at de bliver demotiverede og mister deres engagement.

Når flygtninge skal udvikle nye sociale identiteter og tilhørsforhold i Danmark, så befinder de sig i en fase af biografisk overgang, og det kan gøre dem meget følsomme over for negative bedømmelser. Lærere bør derfor være opmærksomme på flygtningeelevens særlige situation, når de bedømmer deres læring og bør bidrage til elevernes følelse af at være anerkendt og inkluderet.

Brug af bedømmelser til en hierarkisk rangordning (i gode og dårlige) kan have negative konsekvenser for læringsmiljøet. Hvis bedømmelser bruges til at rangordne elevernes og til at skabe konkurrence blandt eleverne, kan det reducere deres lyst til at samarbejde og hjælpe hinanden med at løse opgaverne. Lærere og skoleledere bør forsøge at udvikle en evalueringskultur, der betragter fejl som muligheder for læring, og som opmuntrer eleverne til åbne, fælles refleksioner over deres opgaveløsning og læring. Lærere og oplæreres bedømmelser af elevernes læring er mere effektiv, når de fremhæver elevernes fremskridt og succeser, end når de fokuserer på elevernes mangler og fejl.

Lærere skal være opmærksomme på risikoen for skævhed i evalueringen af flygtninges læring på grund af stereotyper og lave forventninger til disse elevens potentialer. Lærere skal være omhyggelige med at forklare eleverne, hvad der er begrundelserne for bedømmelserne af elevernes arbejde, så eleverne kan bruge dem til at forbedre deres arbejde.

Det kan være meget svært for flygtningeelever at gennemskue bedømmelseskriterierne for opgaverne i undervisningen. Derfor er det vigtigt at lærere og oplærere giver tydelige og detaljerede begrundelser for deres bedømmelser, og forklarer standarder og mål for bedømmelserne. For at understøtte flygtningeelevernes læring skal lærerne også have opmærksomhed på at de tydeligt

orklarer de kulturelle normer og sociale standarder, der er en del af danske elevers indforståede viden.

4.1.2 Evaluering af undervisningsmetoderne *

Evalueringen af undervisningsmetoder er en praktisk måde at reflektere over og gennemgå undervisningsmetoder, der måske er kendt for at være effektive, men som måske ikke har de tilsigtede virkning i forhold til alle elever, for eksempel flygtninge med en anden kulturel baggrund.

Det er en fordel både at have løbende uformelle evalueringsaktiviteter under hele uddannelsesforløbet og at gennemføre afsluttende evalueringer af forløbet.

Hvis en formel og skriftlig evaluering af undervisningen kun finder sted ved afslutningen af et uddannelsesforløb, så hjælper de ikke lærerne med at tilpasse forløbet for de igangværende elever. Dog kan en afsluttende evaluering hjælpe læreren med at udpege, hvad der har fungeret godt på forløbet, og hvad der kræver forbedring.

Det skal også bemærkes, at flere forskellige faktorer kan påvirke udfaldet af elevernes evalueringer af undervisningen, såsom deres interesser og færdigheder inden for fagområdet. Derfor er evalueringer med information fra flere forskellige kilder (triangulering) en fordel. Det er også vigtigt at finde de mest kvalificerede personer til at evaluere de forskellige undervisnings- og oplæringsaktiviteter.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

4.2 DELTAGERNE: FRAVÆR OG FRAFALD

Elever der falder fra deres uddannelse og ikke gennemfører, står svagt på arbejdsmarkedet, og de har en forøget risiko for langtidsledighed, social udstødelse og fattigdom.

På grund af risikoen ved frafald har de 28 lande i EU aftalt et fælles mål i *Strategisk ramme for europæisk samarbejde om erhvervsuddannelser* (ET 2020), som skal opnås i 2020:

Andelen af unge som ikke gennemfører nogen uddannelse, må ikke være mere end 10%. (unge uden uddannelse defineres som unge mellem 18 og 24 år, som kun har gennemført grundskolen og som ikke er i gang med en ungdomsuddannelse)

Selvom sammenligninger viser, at 15 medlemslande, inklusive Østrig, Danmark og Italien, allerede har opfyldt de nationale mål for denne indikator, så er 'situationen inden for erhvervsuddannelserne stadig meget kritisk' (Linde & Linde-Leimer, 2018). I Østrig har gymnasierne for eksempel et frafald på op til 42%, og hver tredje lærling afslutter ikke deres erhvervsuddannelse.

En lav fraværsprocent blandt eleverne afgørende for deres chancer for en vellykket gennemførelse af en erhvervsrettet uddannelse. Generelt har 5–10 % af eleverne i tyske skoler ikke nogen stabil deltagelse i skolen. De praktiske kompetencer kan kun læres i en erhvervsuddannelse, hvis eleverne deltager aktivt og stabilt i undervisning og virksomhedspraktik. For stort fravær kan betyde at eleven ikke får lov til at gå op til den afsluttende prøve og få et eksamensbevis.

Der er mange forskellige og komplekse årsager til at elever har fravær og falder fra erhvervsuddannelserne. Forskning har peget på at der bag frafaldet ofte er et negativt samspil mellem personlige forhold og forhold relateret til uddannelsessystemet.

Individuelle forhold kan omfatte

- mangel på motivation
- en have en socialt belastet baggrund
- At tilhøre en minoritetsgruppe

kan alle bidrage til fravær og frafald fra en erhvervsrettet uddannelse

Strukturelle forhold på skoleniveau kan omfatte

- Læringskulturen og læringsmiljøet
- Elev – lærer ratioen
- Uddannelsesinstitutionens størrelse

kan spille en rolle for fravær og frafald

Frafald og fravær er således ikke kun knyttet til individuelle forhold, men er også "skabt i en uddannelsesmæssig sammenhæng og er et resultat af mangel på de nødvendige uddannelsesressourcer, tid og rummelighed for alle" (Tanggaard 2013, 435).

Overalt i Europa har personer med migrationsbaggrund færre chancer for at gennemføre en erhvervsuddannelse end de indfødte elever og har for større risiko for at falde fra uddannelsen.

I forbindelse med uddannelse, er unge **immigranter og flygtninge udsat for:**

- Migrationsbelastning
- Genbosætning
- Stress
- Kulturelle og sproglige barrierer, der gør det svært at klare uddannelses- og oplæringsforløb

Flygtninge er ofte belastet af:

- Traumatiske begivenheder
- Adskillelse fra familien
- Diskrimination på grund af etnicitet, religion, alder og køn
- Usikre økonomiske vilkår og midlertidige boligforhold

Vanskeligheder med transport til uddannelsesstedet eller praktikvirksomheden og modstridende forpligtelser over for myndighederne kan føre til fravær fra uddannelses- og oplæringsforløb. Mangelfuld grundskole og lave sprogfærdigheder øger chancen for at droppe ud af en erhvervsuddannelse.

flygtnings mangel på kendskab til

- Uddannelsessystemet
- Mulighederne i erhvervsuddannelserne
- Kravene på arbejdsmarkedet

i kombination med

- En vanskelig økonomisk situation
- Lav indtægt under uddannelses- og oplæringsforløb

Disse forhold kan medføre et højt fravær frafald, hvis flygtninge får tilbud om bedre betalte job – selv det er midlertidigt og usikkert arbejde.

Desuden begrænser juridiske bestemmelser (eksempelvis om asylansøgers rettigheder), diskrimination på arbejdspladsen og strukturelle barrierer flygtnings muligheder for at vælge en uddannelse efter egen interesse.

Derfor tager flygtninge ofte imod det, der tilbydes, og starter uddannelses- og oplæringsforløb, som egentlig ikke har interesse for.

Ud over disse strukturelle og individuelle risikofaktorer kan særlige forhold i uddannelsesinstitutionerne spille en rolle for det højere frafald og fravær blandt flygtningeelever. I de erhvervsrettede uddannelser er holdsammensætningen en anden frafaldsfaktor. Eleverne på rene flygtningehold og på hold med en stor andel af etniske minoriteter har ofte lavere

gennemsnitlige skoleforudsætninger og lavere sprogfærdigheder, end der findes i blandede klasser med et flertal danske elever. Derfor har flygtningeelever på disse hold adgang til færre kulturelle ressourcer fra deres holdkammerater, som også for det meste kommer fra en svagere social baggrund, og det øger risikoen for at de falder fra uddannelsen.

En negativ og ikke-inkluderende skolekultur kan være en anden årsag til højt frafald af flygtningeelever. Sproglige barrierer og kulturelle forhold, såsom negative stereotyper, racisme og diskrimination, kan få flygtninge til at opleve social isolation og fremmedgørelse. Flygtninge kan yderligere føler sig magtesløse og modløse, hvis de i Danmark ikke kan få anerkendt deres reelle kompetencer og tidligere uddannelser.

Flygtningeelevs frafald og fravær skyldes typisk ikke blot en enkelt risikofaktor, men flere individuelle, strukturelle og institutionelle forhold der spiller sammen med negative virkninger.

Uddannelsesinstitutionerne kan dog tage en række initiativer for at reducere frafaldet og fraværet blandt elever i deres uddannelser. En åben og rummelig skolekultur og en inkluderende holdning blandt ledere og lærere, et positivt syn på mangfoldighed og en opmærksomhed over for begivenheder i flygtningenes hjemlande, der påvirker flygtninge, er blandt de forhold, der øger sandsynligheden for, at flygtningeeleverne gennemfører deres uddannelsesforløb.

Desuden er det vigtigt med understøttende lærere og oplærere, der har kendskab til de særlige udfordringer, som flygtninge ofte oplever. Lærere og oplærere bør udvikle deres kompetencer til at arbejde med flygtninge 'for at opdage potentielle risici for frafald og de særlige kendetegn ved elevgruppen. De bør yde social støtte som er tilpasset elevernes individuelle behov og derved forbedre kvaliteten af deres erhvervsrettede uddannelser' (Linde & Linde-Leimer, 2018). Spørgsmålet om interkulturel efteruddannelse for oplærere behandles i en særlig indikator for dette.

4.3 INTERAKTION MED OMGIVELSERNE

4.3.1 Certificering og anerkendelse på arbejdsmarkedet

Udvikling af viden, færdigheder og kompetencer er afgørende både for personlig vækst og for adgangen til arbejdsmarkedet. Det er vigtigt at dokumentere alle arbejdsrelevante kompetencer som opnås gennem skolebaseret undervisning, praktikopklæring eller arbejds erfaringer.

Arbejdsmarkedet kræver genkendelige beviser for gennemførte uddannelser (certificering), der dokumenterer niveauet for de personlige og faglige færdigheder, kompetencer og viden.

Uddannelsesbeviser uddeles normalt ved afslutningen af et uddannelsesforløb og dokumenterer de opnåede kompetencer. Uddannelsesinstitutioner giver beviser til de elever som følger undervisning og oplæring og som opfylder eksamenskravene, og giver dem derved adgang til arbejdsmarkedet. Der kan også være tale om andre beviser, der dokumenterer særlige kompetencer, som er anerkendt i EU og af nationale myndigheder (f.eks. sproglige kompetencer og det europæiske kørekort). Desuden kan der gives beviser for kompetencer som er opnået gennem enhver anden aktivitet, der fører til ny viden, færdigheder og kompetencer i et personligt, socialt og erhvervsrettet perspektiv. Sådanne kompetencer kan være tilegnet gennem:

- **Formel uddannelse:** en læringsform, der fører til et særligt eksamensbevis
- **Ikke-formel læring:** en læreproces uden for uddannelsessystemet (f.eks. gennem kurser i en virksomhed, frivilligt arbejde og foreningsarbejde)
- **Uformel læring:** læring gennem engagement i hverdagsaktiviteter

Kompetencer erhvervet gennem livslang læring, især gennem ikke-formel og uformel læring, skal realkompetencevurderes og sammenholdes med godkendte faglige standarder i Danmark for at vurdere hvad de modsvarer de eksisterende uddannelsesbeviser.

Desuden kan sådanne uformelle kompetencer dokumenteres gennem særlige test og afprøvninger for at blive anerkendt officielt. Certificering af kompetencer, som er erhvervet gennem ikke-formel og uformel læring, er en vigtig mulighed for at give flygtninge bedre adgang til beskæftigelse, og til at bruge deres faktiske arbejds erfaringer. Endvidere kan dokumentation af praktiske erfaringer og uformel læring bidrage til at beskytte flygtninge i ustabile og midlertidige jobs ved at synliggøre og garantere deres kompetencer og dygtighed. Sådanne dokumentation giver også bedre muligheder for at få jobs med læringsmuligheder og kompetenceudvikling gennem efteruddannelse.

I dette perspektiv er kompetencer ikke kun knyttet til formel uddannelse og kurser; de kan også udvikles og tilegnes på mange andre måder og i forskellige læringsmiljøer. Når alle sådanne kompetencer bliver vurderet og dokumenteret giver det flygtninge bedre muligheder opnå beskæfti-

gelse der svarer til deres faktiske niveau og interesser både inden for de nationale rammer og i en europæisk kontekst.

I EU er arbejdet der på at udvikle de nationale uddannelsesbeviser til en fælles skala. I 2008 indførte Europa-Parlamentet og Det Europæiske Råd den europæiske kvalifikationsramme (EQF), en skala på otte niveauer, som er implementeret i Danmark. Rammen beskriver læringsresultater med fokus på de faktisk opnåede kompetencer, og ikke kun på formelle uddannelsesformer (med hensyn til type og varighed). Det er dog ikke alle i lande der som Danmark har indført realkompetencevurdering og certificering af de faktiske kompetencer, især ikke hvad angår kompetencer som er opnået gennem ikke-formel og uformel læring. I en del lande er realkompetencevurdering stadig knyttet til formel uddannelse, og det er svært at opnå anerkendelse for de kompetencer, der er opnået uden for uddannelsessystemet.

Når realkompetencevurdering er stærk bundet til den formelle og skolebaserede uddannelse, kan det være et problem for flygtninge et opnå anerkendelse af den uformelle læring. Flygtninge har måske ikke haft nogen mulighed for at afslutte en formel uddannelse, og har derfor ingen officielle eksamensbeviser der kan dokumentere kompetencer.

Ofte har flygtninge erhvervet sig specifikke færdigheder i deres hjemlande, for eksempel ved at arbejde og deltage i uformel læring. At finde en måde at dokumentere disse kompetencer er vigtigt for at åbne adgang til uddannelse i Danmark, og for at bygge bro mellem flygtningenes forudsætninger og forventninger og deres muligheder på arbejdsmarkedet.

Flygtninge har ofte kun kortere erhvervsrettet oplæring som ikke har givet noget formelt uddannelsesbevis. Efter ankomsten til Danmark kan de ikke overskue at starte fra helt forfra og gennemføre en hel ny uddannelse. Derfor er det afgørende at vurdere og dokumentere alle de kompetencer, som flygtningene har opnået gennem arbejdserfaringer og uformel læring, der kan give dem en hurtigere adgang til arbejdsmarkedet.

Det er vigtigt at tage ikke kun formel undervisning i betragtning, men være opmærksom på arbejdserfaringer, praktikophold og lærlinguddannelser.

Desuden bør uddannelsesinstitutionerne være opmærksomme på de øvrige kompetencer som flygtningene har, og som er relevante for deres gennemførelse af en uddannelse i Danmark, såsom sprog- og IT-kompetencer. Uddannelsesinstitutionerne bør derfor have blik både for de erfaringer som flygtningene har erhvervet i hjemlandet, og nye kompetencer som de har udviklet i Danmark efter ankomsten. Derudover skal uddannelsesinstitutionerne vurdere og anerkende andre færdigheder (eksempelvis sociale kompetencer), som flygtninge udvikler gennem interaktion med hinanden og med lærere, danske elever, arbejdskolleger og andre.

Set fra **uddannelsesinstitutionerne** perspektiv:

- Uddannelsesinstitutionerne skal understøtte flygtningenes faglige og personlige udvikling og bidrage til at udvikle flygtningenes relationer til det bredere samfund, især til arbejdsmarkedet. Uddannelsesinstitutionerne bør sikre et system til at dokumentere flygtningenes kompetencer gennem uddannelses- og kompetencebeviser, der bekræfter at flygtninge har opfyldt de givne læringsmål.
- Uddannelsesudbydere bør også sikre sig at flygtningenes læring uden for skolen, især i praktikvirksomhederne, bliver vurderet og dokumenteret. En løbende dokumentation af de opnåede kompetencer kan lette flygtningenes adgang til de ordinære uddannelser og gøre deres vej til beskæftigelse hurtigere.
- Selvom en dokumentation af kompetencer lært gennem virksomhedspraktik ikke formelt anerkendt, kan den bidrage til at skabe adgang til arbejdsmarkedet ved at synliggøre flygtningenes tekniske, sociale og relationelle kompetencer over for potentielle arbejdsgivere.
- Sådanne vurderinger og dokumentation kan være afgørende at flygtninge kan opnå permanent tilknytning til arbejdsmarkedet i Danmark. Dokumentation for flygtninges engagement, færdigheder og faktisk opnåede kompetencer kan være bevis på deres reelle og effektive integration i landet.

Fra et **lærerperspektiv**, er det vigtigt at opfordre flygtningeelever til at forbedre deres færdigheder og forklare dem betydningen af dokumentere af deres kompetencer for at få adgang til beskæftigelse. På et mere praktisk niveau kan lærerne hjælpe flygtningeeleverne med at udarbejde et CV (curriculum vitae), der inkluderer alle deres uddannelsesbeviser og en dokumentation af deres praktiske arbejds erfaringer og personlige styrker.

4.3.2 Vurdering af elevernes opnåelse af læringsmålene *

Et vigtigt formål med at vurdere elevers opfyldelse af læringsmål er at dokumentere elevernes kompetencer, så de kan få adgang til et relevant arbejde. Når læringsmålene følger nationale standarder (eller europæiske EQF-standarder), så kan de lettere blive anerkendt på arbejdsmarkedet. For at sikre en god kvalitet af bedømmelsen af elevernes kompetencer, så kan en ekstern censor medvirke.

Et andet formål med vurderingen er at støtte og sikre elevernes fortsatte læreproces ved at kontrollere deres fremskridt under uddannelsen. Hvis eleverne også opfordres til at vurdere deres egen læring og kompetencer, kan det hjælpe dem med at blive mere selvstændige elever. I mundtlige og skriftlige prøver kan flygtninges dårlige sprogfærdigheder fejlagtigt fortolkes som dårlige faglige færdigheder. Derfor er det en fordel at tilbyde en praktisk afprøvning af flygtningeelevers færdigheder, så de kan vise deres kompetencer ved løsning af arbejdsopgaver, de kan udføre uafhængigt af deres sprogfærdigheder. Der findes nyttige værktøjer til vurdering og validering af flygtninges færdigheder, herunder visuelle værktøjer såsom EU Skills Profile Tool.

Da bedømmelsen af flygtningeelevers kompetencer ofte involverer dialog med eleverne, så bør eksaminatorer og bedømmere informeres om elevernes sprogfærdigheder inden eksamen eller prøven.

Bedømmere og censorer bør være opmærksomme på, at bedømmelser af flygtninges kompetencer indebærer en risiko for skævhed og forskelsbehandling på grund af misforståelser, stereotyper og fordomme. Denne risiko er især høj ved bedømmelser af flygtninges sociale og personlige kompetencer, der er vigtige i arbejdet med servicearbejde og relationsarbejde.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

4.3.3 Klar til beskæftigelse *

At være klar til beskæftigelse (*employability*) handler om personers evne til at opnå beskæftigelse og deres orientering mod hele tiden at udvikle deres færdigheder og kompetencer, så de svarer til det som kræves på arbejdsmarkedet. Det indebærer ikke kun faglighed og fleksibilitet, men også sociale færdigheder og et særligt engagement i at forblive klar til beskæftigelse på arbejdsmarkedet. At holde sig klar til beskæftigelse handler ikke kun om at have en ajourført faglige viden, men også om at tilpasse sig nye situationer, håndtere problemer, tage ansvar og udøve sociale færdigheder, såsom teamwork og kommunikation.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

1.3.4 Dannelse, empowerment og oplevelsen af at være et aktivt medlem af samfundet *

Dannelse er mere end uddannelse. Det handler om at have personlig myndighed og dømmekraft, og om at have en dybere forståelse af den kultur og historie, som man indgår i.

Dannelse består i at udvikle en sammenhængende forståelse af sin egen rolle i samfundet; en forståelse, som både omfatter faglig og teoretisk kundskab og erfaringsbaseret fornuft. Dannelsesbegrebet bruges ofte som modpol til instrumentelle opfattelser af læring som 'påfyldning' og en nytteorienteret opfattelse af viden. Til forskel herfra er dannelse en kontinuerlig proces der ikke er rettet mod et konkret læringsmål eller udvikling af specifikke kompetencer. Derfor er dannelse svært at definere, implementere eller måle. Dannelse kan ses som den personlige udvikling og forståelsen af sine personlige værdier og sine sociale forpligtelser og ansvarlighed.

Empowerment kan defineres som *"en flerdimensionel social proces, der hjælper mennesker med at få kontrol over deres eget liv. Det er en proces, der fremmer [...] menneskers magt og myndighed i forhold til deres eget liv, deres fællesskaber og det større samfund."* (Page & Czuba, 1999, s. 1). Empowerment er således en flerstrengt social proces der har både en samfundsmæssig, psykologisk og en økonomisk dimension.

Kombinationen af dannelse og empowerment skal gøre det muligt for flygtninge at udvikle kritisk tænkning, at finde deres eget ståsted i samfundet og aktivt skabe deres eget liv og tage ansvar for det samfund, de lever i. Især for ressourcetsvage og undertrykte grupper, som flygtninge tilhører, er det vigtigt at medtænke empowerment som et formål med dannelse, uddannelse og oplæring. Gennem empowerment kan flygtninge udvikle sig som aktive og selvstændige subjekter med personlig ansvarlighed, social deltagelse og involvering. Det er vigtigt ikke at placere flygtninge i en rolle som passive ofre, men at støtte dem i at klare sig selv og tage ansvaret for deres situation.

Uddannelses- og oplæringsforløb kan styrke flygtninge og give dem en stemme ved at tilbyde dem gode muligheder for at lære det danske sprog. Det kan bidrage til at de udvikler sig som myndige og aktive deltagere i samfundet og ikke betragtes som krævende og afhængige flygtninge. At kvalificere sig til at finde et godt og meningsfuldt arbejde efter et uddannelses- og oplæringsforløb kan give flygtninge meget styrke og selvtillid.

Flygtnings personlige levevilkår og deres juridiske og økonomiske situation kan hindre empowerment og dannelse. At bidrage aktivt til samfundet er næsten umuligt for flygtninge, så længe deres juridiske status forbliver uklar, og de står over for den evige trussel om udvisning, uden mulighed for lovligt ophold i landet. Ikke desto mindre bør empowerment og dannelse medtænkes som centrale formål med uddannelses- og oplæringsforløb, så meget som muligt.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

4.3.5 Opfølgning gennem støtte og fortsat uddannelse *

For at støtte flygtningene, er det vigtigt at uddannelse planlægges med et langsigtet og sammenhængende perspektiv. Flygtningene skal opleve at der er et langsigtet mål med uddannelses- og oplæringsforløb. Derfor bør der tidligt være planer for hvad der skal foregå, når et uddannelsesforløb er afsluttet. Ofte er der behov for at støtte og vejlede flygtningene til at komme videre i beskæftigelse, opfølgingskurser, videreuddannelse eller i en praktikplads. Ofte er uddannelsesforløb ikke tilrettelagt med et mål om at de fører direkte til et almindeligt arbejde. Virksomhedspraktik er ofte en nødvendig trædesten på vejen mod beskæftigelse på almindelige vilkår. Forberedende uddannelses- og oplæringsforløb kan være tilrettelagt med henblik på en efterfølgende erhvervsrettet uddannelse. I forbindelse med en erhvervsrettet uddannelse for flygtninge er det vigtigt at afklare uddannelsesforløbets langsigtede mål sammen med den enkelte flygtning, og derefter at tilrettelægge uddannelsesforløbet, så det understøtter dette mål. Uddannelsesforløbets mål skal være tydelige og gennemsigtige for alle involverede parter, især flygtningene selv, og de skal være klar over hvilke videre uddannelses- og beskæftigelsesmuligheder forløbet kan give adgang til.

Flygtninge, der kun har været få år i Danmark, har ofte svage sociale netværk blandt indfødte danskere, og de mangler ofte kendskab til det danske uddannelsessystem og arbejdsmarkedet. Derfor har de mere end andre elever behov for vejledning om deres muligheder og vejene gennem uddannelsessystemet. Et langsigtet mål og en sammenhængende plan for erhvervsrettet uddannelse er en vigtig indikator for god kvalitet i forløbet, og en sådan plan har også stor betydning for flygtningenes chancer for at gennemføre de enkelte trin i forløbet.

* Betydningen af disse supplerende indikatorer afhænger af det enkelte uddannelsesforløb. De bør overvejes, da de også er vigtige for kvaliteten af erhvervsuddannelserne.

5. HVAD HAR VI LÆRT? NATIONALE REFLEKSIONER

I dette kapitel beskrives nogle vigtige erfaringer fra hvert af de fire lande som deltager i projektet *'Erhvervsrettede uddannelser for flygtninge – indikatorer for god praksis'*. Kapitlet skal forstås som en oversigt og en systematisk opsamling og evaluering af de enkeltes landes erfaringer, forslag, fejltagelser og risici i projektet. Disse erfaringer kan være nyttige i forhold til fremtidige projekter.

Kapitlet er opdelt, så det opsamler erfaringerne fra hvert enkelt land:

- Hvad har vi lært i Østrig
- Hvad har vi lært i Danmark
- Hvad har vi lært i Tyskland
- Hvad har vi lært i Italien

5.1 HVAD HAR VI LÆRT – ERFARINGER FRA ØSTRIG

Erhvervsrettede uddannelser spiller en vigtig rolle i flygtninges integration både i samfundet og på arbejdsmarkedet i Østrig. Det skal bemærkes, at Østrig har to parallelle former for erhvervsuddannelse: lærlingeuddannelser og skolebaserede uddannelser på fuld tid. I løbet af GoodVET-projektet blev det klart, at flygtninge ofte står over for vanskeligheder med at få adgang til erhvervsuddannelserne. Kun en lille procentdel af flygtninge opnår at deltage i en erhvervsuddannelse. Adgangsbegrænsninger, politiske og juridiske begrænsninger og problemer med social og strukturel marginalisering forhindrer de fleste flygtninge i at kunne deltage i de ordinære erhvervsuddannelser. Før vi behandler spørgsmålet om kvaliteten af erhvervsrettede uddannelser for flygtninge, skal det fremhæves, at den grundlæggende adgang til disse uddannelser er fyldt med store forhindringer og ofte ikke er muligt for meget af denne målgruppe.

Ud over lærlingeuddannelser og skolebaserede erhvervsuddannelser omfatter de erhvervsrettede uddannelser, der undersøges i GoodVET-projektet, også erhvervsuddannelser for voksne, videreuddannelsesprogrammer og forberedende erhvervsuddannelser. På grund af disse tilbuds mangfoldighed er det næsten umuligt at fastlægge kvalitetsindikatorer, der gælder for dem alle. Endvidere er flygtninge selv en meget heterogen gruppe, som har meget forskellig kulturel, uddannelsesmæssig og økonomisk baggrund. De undersøgte indikatorer kan derfor kun afspejle en del af, hvad der er nødvendigt for en vellykket erhvervsuddannelse. Kvaliteten af erhvervsuddannelsesforanstaltninger afhænger altid af, om de imødekommer deltagernes individuelle behov. Elevernes aktive deltagelse som medproducenter af uddannelse skal tages med i betragtning. Erhvervsrettede uddannelser for flygtninge skal altid overvejes i et bredere perspektiv, der har mange forskellige succesfaktorer, der ofte ligger uden for uddannelsesinstitutioners og praktikvirksomheders indflydelsessfære.

I GoodVET-projektet viste lærlingeuddannelserne sig at være en god mulighed for at tilbyde læn- gerevarende uddannelsesforløb til flygtninge. Nogle virksomheder, især inden for sektorer, der er truet af mangel på faglært arbejdskraft, udviste et stort engagement i at uddanne og oplære flygt- ninge. Erhvervsskoler, der blev undersøgt i GoodVET projektet, understregede behovet for samar- bejde mellem skoler og praktikvirksomheder. Som centrale faktorer for flygtninges vellykkede gennemførelse af en erhvervsuddannelse, pegede respondenterne på vigtigheden af en inklude- rende skolekultur, lærernes interkulturelle kompetencer, vejledning og rådgivning under praktik- oplæring samt flygtninges adgang til vejledning om erhvervsuddannelsessystemet og de øvrige uddannelsesmuligheder. Social støtte og afklaring af flygtningenes juridiske forhold (asylsituation og opholdsvilkår) blev også betragtet som væsentlige.

Politisk og juridisk usikkerhed står ofte i vejen for flygtninges vellykkede gennemførelse af en er- hvervsuddannelse. Den politiske beslutningsproces og dens juridiske konsekvenser er genstand for store og vedvarende ændringer. På nuværende tidspunkt foregår oplæringen af flygtningene un- der en stor trussel om udvisning. Det gælder ikke kun for flygtninge, hvis sag er under asylbehand- ling, men også for flygtninge, der bliver frataget deres opholdstilladelse. Flygtninges frafald fra og ikke-deltagelse i erhvervsuddannelser har mange årsager: en usikker personlig livssituation, fore- stående udvisning, ubehandlede traumer og psykiske problemer og utilstrækkelig beherskelse af det tyske sprog og manglende kendskab til uddannelsessystemet. Mange af disse forhold ligger uden for uddannelsesinstitutionernes ansvarsområde, men de skal alligevel tages med i betragt- ning for at sikre flygtninges deltagelse i og gennemførelse af erhvervsrettede uddannelser.

5.2 HVAD HAR VI LÆRT – ERFARINGER FRA DANMARK

I GoodVET-projektet har vi i Danmark identificeret tre specifikke udfordringer i forbindelse med erhvervsrettede uddannelser for flygtninge. Den første udfordring er vanskeligheden for flygtninge med at få adgang til de ordinære erhvervsuddannelser. Den anden udfordring er erhvervsskoler- nes vanskeligheder med at rekruttere et tilstrækkeligt antal flygtningeelever til at gennemføre særlige uddannelsesforløb for flygtninge. Endeligt er den tredje udfordring den høje prioritering, der gives til korterevarende jobtræning frem for ordinær og langsigtet uddannelse af flygtninge.

Forberedende erhvervsuddannelse: de nye adgangskrav (fra 2015) til erhvervsuddannelserne kom- bineret med flygtninges begrænsede sprogfærdigheder i dansk gør det vanskeligt for dem at få adgang til de ordinære erhvervsuddannelser. Før flygtninge kan begynde på en erhvervsuddannel- se, skal de have opnået et ret højt niveau i dansk sprog, og de skal desuden være forberedt til at træffe en kvalificeret beslutning om at uddanne sig i et bestemt fag. De har brug for både viden og praktiske erfaringer med muligheder og krav i det erhvervsfag, som de har ønsker om.

For at kunne gennemføre en erhvervsuddannelse skal flygtninge have kendskab til de sociale nor- mer og kulturer på arbejdspladsen. Det gælder blandt andet de høje standarder som gælder i nu- tidens arbejdsliv vedrørende tidsstrukturer, kvalitet, service, kommunikation og selvledelse. For at

opnå dette, er de fleste flygtninge nødt til at gennemgå længere forberedende forløb, der inkluderer sprogundervisning og virksomhedspraktik. I praktikken kan flygtninge lære arbejdskultur, dansk hverdagsprog og afprøve deres forudsætninger og interesser i et bestemt fag. Derfor er der behov for forberedende uddannelsesforløb, der kombinerer praktik, skolebaseret forberedende undervisning og sprogundervisning. God praksis for forberedende forløb omfatter undervisnings- og arbejdsopgaver, der er meningsfulde og relevante i forhold til flygtningenes kompetencer og interesser, inddragelse af flygtningene i fællesskaber på arbejdspladsen, samt mentorordninger og uddannelses- og erhvervsvejledning, der forbereder flygtninge til at gennemføre almindelige erhvervsuddannelser.

Koordinering for at etablere erhvervsrettede uddannelser for flygtninge. Det er en stor udfordring for erhvervsskolerne at rekruttere et tilstrækkeligt antal flygtninge fra et lokalområde til at fylde et særligt uddannelsesforløb for flygtninge i et bestemt erhvervsfag. For at være økonomisk og pædagogisk holdbart skal et hold have et minimum antal deltagere med omtrent samme forudsætninger. Det kan være meget vanskeligt at opnå dette, da ansvaret for flygtninge er lagt ud til kommunerne, uden at der er taget hensyn til flygtningenes uddannelsesbaggrund og -interesser. Det er derfor en vigtig opgave at koordinere organiseringen af flygtningeforløb på tværs af kommuner, praktikvirksomheder og erhvervsskoler. Der er gode erfaringer med en regional koordinering mellem jobcentrene af planlagte uddannelsesforløb for at alle flygtninge kan få undervisning på et passende niveau. Der er også gode erfaringer med at etablere regionale netværk af virksomheder, der i fællesskaber tager ansvar for praktikoplæring af flygtninge. Derudover ansætter mange kommuner særlige flygtningekoordinatorer for at koordinere mellem praktikvirksomheder, sprogskoler, erhvervsskoler og kommuner.

Jobtræning med et langsigtet uddannelsesperspektiv: Siden 2016 har kommunerne været forpligtet til at placere flygtningene i praktik/jobtræning hurtigt efter, at de har fået opholdstilladelse. Jobtræning kan give flygtningene værdifulde erfaringer og øge deres muligheder for senere at opnå ordinær beskæftigelse. Hvis ikke flygtningene får nogen anerkendt uddannelse, er der dog risiko for at de bliver hængende i ufaglært rutinearbejde, som hverken tilbyder muligheder for udvikling af faglige kompetencer eller sproglige færdigheder. God praksis kræver derfor at flygtninge først realkompetencevurderes og får afklaret deres langsigtede planer for kvalificering og uddannelse. Disse planer er vigtige for at sikre flygtninges langsigtede fastholdelse i beskæftigelse og deres muligheder for at forbedre deres position på arbejdsmarkedet. Det er også vigtigt for flygtningenes motivation, at de har muligheder for at forbedre deres formelle kompetencer og opnå uddannelsesbeviser, som kan give adgang til stabil og varig beskæftigelse.

5.3 HVAD HAR VI LÆRT – ERFARINGER FRA TYSKLAND

GoodVET-projektet har undersøgt kvalitetsindikatorer for erhvervsuddannelser og anvendelsen af analyseværktøjet i forhold til forskellige erhvervsuddannelser. Desuden er der gennemført person-

lige interviews vedrørende fem eksempler på 'god praksis' i uddannelsesprojekter. Undersøgelsen tegner et billede af den aktuelle situation for de tyske erhvervsuddannelserne for flygtninge. Tyskland tilbyder mange forskellige uddannelsesforløb for flygtninge, og antallet i sig selv kan gøre det forvirrende og kompliceret for flygtninge at finde en uddannelse der passer til deres særlige, individuelle behov. Antallet af forskellige uddannelsesforløb afhænger af det område i landet, hvor flygtningen bliver bosat. Hvis området har et godt netværk af sociale institutioner, jobcentre, erhvervsskoler og virksomheder, der arbejder sammen, så har flygtninge gode chancer for at få adgang til erhvervsuddannelserne. Erhvervsskolernes samspil med deres omgivelser er derfor en vigtig dimension, som uddannelsespolitikken bør have fokus på.

Interviewpersonerne understregede, at det er meget vigtigt for succes med VET-programmer, at flygtninge lærer sproget og kulturen i deres værtsland. Det gælder ikke kun hverdags sproget, men også det specifikke fagsprog er vigtigt, hvilket afspejles i indikatoren for at lære sprog og kultur. Erhvervsskoler bør også afklare, hvordan flygtninge kan lære det specifikke faglige ordforråd og desuden lære arbejdskulturen i værtslandet. Nogle af de interviewede fortalte, at flygtninge ikke havde lært at overholde mødetid og punktlighed. Nogle gange var uddannelsesforløbet flygtningens eneste kontakt med lokalbefolkningen, så de spurgte om mange andre problemstillinger, for eksempel om adgang til offentlige myndigheder, forsikring, asylansøgninger og mulig udvisning. Det viser betydningen af stærke sociale netværk, støttesystemer og koordinering. I dette projekt beklagede de fleste repræsentanter for erhvervsuddannelserne sig over, at de havde for dårlig finansiering og for lidt faglig kompetence til at imødekomme sådanne behov. Behovet for sociale støttesystemer peger på det komplekse system, som flygtninge står overfor. De er ikke kun nødt til at klare livet i et fremmed land, men skal også forholde sig til diverse spørgsmål om juridiske rettigheder, arbejds- og læringsmuligheder og offentlige støttesystemer. Derfor er det vigtigt for flygtninge, at uddannelsesforløbene tilbyder nogen ekstra ud over faglige kompetencer. Flygtningene skal ikke kun lære noget fagligt og blive mere integreret i samfundet, men de bør i uddannelsesforløbene også støttes i at håndtere udfordringer, såsom at klare kontakten med forskellige offentlige myndigheder.

For erhvervsuddannelserne og arbejdsmarkedet er uddannelsesbeviser (certificering) meget vigtige. De bedste uddannelsesforløb forøger flygtninges motivation og personlige udvikling, og fører til uddannelsesbeviser, der anerkendes på arbejdsmarkedet og giver dem et væsentligt fundament for deres fremtidige karriere. På landsplan kunne det være nyttigt med en bedre kontakt mellem erhvervsskoler der uddanner flygtninge, så de kunne udveksle erfaringer og lære af hinandens fejl, og dermed bidrage til bedre uddannelses- og oplæringsforløb for flygtninge.

5.4 HVAD HAR VI LÆRT – ERFARINGER FRA ITALIEN

De interviews som projektet gennemførte om god praksis i de erhvervsrettede uddannelser, identificerede både styrker og svagheder ved det italienske erhvervsuddannelsessystem for flygtninge.

For det første blev det klarlagt, at unge voksne flygtninge normalt ikke deltager i længere uddannelsesforløb. I stedet gennemfører de korte uddannelses- og oplæringsforløb (60-120 timer), som giver dem specifikke kompetencer som hurtigt kan bringe dem ind på arbejdsmarkedet. Disse forløb bliver udbudt af organisationer, der tilbyder faglig uddannelse. Forløbene kan oprettes i samarbejde med erhvervsskoler (eller gennemføres i en skole), men de er helt adskilt fra det almindelige uddannelsessystem. Klasserne kan specifikt målrettes mod flygtninge eller de kan omfatte blandede grupper af italienske borgere, migranter og flygtninge. De flygtningeprojekter som iværksættes af de lokale offentlige myndigheder, gennemføres af eksterne organisation i samarbejde med private praktikvirksomheder.

På grund af de korte kursusforløb har de italienske uddannelses- og oplæringsforløb fokus på en hurtig opnåelse af faglige kompetencer, der letter den direkte adgang til arbejdsmarkedet. Uddannelsesforløbene forsyner deltagerne med en særlige pakke af praktiske færdigheder, der er nyttige på arbejdspladsen, for eksempel en praktikplads i en lokal virksomhed sammen med en vejledningsinstitution. Derfor har indikatorer der handler om beskæftigelse, stor relevans i det italienske system. Vi har fundet at en kerneindikator som anerkendelse af kompetencer på arbejdsmarkedet og de valgfrie indikatorer realkompetencevurdering og anerkendelse af tidligere læring samt certificeringer er afgørende for et vellykket uddannelses- og oplæringsforløb.

Af samme grunde lægger erhvervsskolerne ikke vægt på indikatorer som holdets sociale miljø og holdsammensætningen, da de har ringe indflydelse på resultaterne af de kortvarige uddannelses- og oplæringsforløb. Ligeledes har de private udbydere af uddannelsesforløb med blandede klasser vanskeligt ved at tilbyde struktureret støtte med hensyn til psykologiske, sociale, boligrelaterede og andre problemer. Sådant støtte tilbydes kun i særlige tilfælde af ledere, lærere eller vejledere, og de følger ikke standardiserede, fælles procedurer. Denne mangel på støtte kan også tilskrives manglen på midler, personale og tid.

Samarbejdet mellem skoler og arbejdspladser anses for at være centralt for de italienske erhvervsuddannelser. Det kan ses i forskellige aspekter af kurserne og udbydernes organisatoriske rammer afhængig af deres strukturer og mål. Samarbejdet kan finde sted under kursusplanlægningen, i forbindelse med analyser af kompetencebehov og praktikpladser eller i forbindelse med evaluering og certificeringsprocessen. Uanset kursusudbydernes forskellige strategier var alle de interviewede ledere enige om, at samarbejdet med virksomhederne skal være seriøst, stærkt og vedvarende. Gode eksempler inkluderer for eksempel direkte involvering af virksomheders bestyrelser eller instruktører/vejledere, der kan bygge bro mellem elever og virksomheder, og direkte overvåge oplæringsforløb og varetage eksterne relationer til virksomhederne.

En anden vigtig opgave der skal fremhæves, er samarbejdet mellem praktikvirksomheder og organisationer, der varetager introduktionen af flygtninge, og som yder støtte til flygtninge. De fleste af disse er lokale, frivillige organisationer, der tilbyder specifikke kurser til flygtninge. De gennemfører introduktionsforløb såsom realkompetencevurderinger og sprogprøver, der fremskynder

vurderingen af flygtningenes interesser, varetager den første kontakt med flygtningene. Dermed reducerer de risikoen for større tab af tid, penge og personaleresourcer i integrationsprocessen.

Det er også vigtigt at fremhæve hvordan nogle organisationer udarbejder målrettede strategier for at håndtere flygtnings specifikke problemer. For at håndtere de sproglige barrierer bruger de for eksempel specielle undervisningsmaterialer (for eksempel særlige smartphone-applikationer og audiovisuelt udstyr), og opsætter fælles platforme til dataudveksling mellem virksomheder og uddannelsesinstitutioner. Disse tiltag understreger italienske virksomheders bestræbelser på at sikre en høj kvalitet af uddannelses- og oplæringsforløbene ved målrettet at håndtere problemerne og ved at reagere på de skiftende økonomiske, kulturelle, institutionelle og politiske vilkår.

6. LITTERATUR

- de Abreu, G., & Hale, H. (2014): Conceptualising teachers' understanding of the immigrant learner. *International Journal of Educational Research*, 63, 26–37.
- Alexander, K. L., Entwisle, D. R., & Kabbani, N. S. (2001): The dropout process in life course perspective: early risk factors at home and school. *Teachers College Record*, 103 (5), 760–822.
- Alexander, K. L., Entwisle, D. R., & Bedinger, S. D. (1994): When expectations work: race and socioeconomic differences in school performance. *Social Psychology Quarterly*, 57(4), 283–299.
- Andersson, P. (2014): RPL in further and vocational education and training. In J. Harris, C. Wihak & J. van Kleef (Eds.), *Handbook of the recognition of prior learning* (pp. 337–355). Leicester: NIACE – National Institute of Adult Continuing Education.
- Baldassarre, V. A., Marrone, S., & Romita, M. (2015): *Opportunità di formazione e scelte di vita. Insegnare a sapere che uso fare di ciò che si sa*. Bari: Università degli Studi di Bari Aldo Moro.
- Barakat, B. (2009): Deepening the divide: the differential impact of protracted conflict on TVET versus academic education in Palestine. In R. Maclean & D. Wilson (Eds.), *International handbook of education for the changing world of work* (pp. 799–812). Dordrecht, Netherlands: Springer.
- Barongo Muweke, N. (2016): PREDIS—prevention of early dropout of VET through inclusive strategies for migrants and 'Roma'. Retrieved from <https://www.predis.eu/predis.html>
- Barrett, M. (2013): Intercultural competence: a distinctive hallmark of interculturalism? In M. Barrett (Ed.), *Interculturalism and multiculturalism: similarities and differences* (pp. 147–168). Strasbourg, France: Council of Europe Publishing.
- Becker, R., & Lauterbach, W. (2007): *Bildung als privileg—erklärungen und befunde zu den ursachen der bildungsungleichheit* (2nd ed.). Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Bundesinstitut für Berufsbildung (BIBB) (2014): *BIBB—modellversuche: qualitätsentwicklung und-sicherung in der beruflichen bildung. Leitfaden zur handlungsorientierung in der berufsausbildung*. Handreichung .
- Bobonis, G. J., & Finan, F. (2009): Neighborhood peer effects in secondary school enrollment decisions. *Review of Economics and Statistics*, 91(4), 695–716.
- Boud, D., & Falchikov, N. (2006): Aligning assessment with long-term learning. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(4), 399–413. doi:10.1080/02602930600679050
- Braun, F., & Lex, R. (2016): *Zur beruflichen qualifizierung von jungen flüchtlingen*. München: Deutsches Jugendinstitut e.V. (DJI).
- Brescianini, P. G : *Valutazione, validazione e certificazione delle competenze. Alcune riflessioni sulle esperienze nei contesti di lavoro*. Ufficio Scolastico Regionale per l'Emilia Romagna.
- Brown, T. M., & Rodrigues, L. F. (2009): Empirical research study—school and the co-construction of dropout. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 22(2), 221–242.

- Brücker, H., Kunert, A., Mangold, U., Kalusche, B., Siegert, M., & Schupp, J. (2016a): Geflüchtete menschen in Deutschland—eine qualitative befragung. Nürnberg: IAB Forschungsbericht.
- Brücker, H., Fendel, T., Kunert, A., Mangold, U., Siegert, M., & Schupp, J. (2016b): Warum sie kommen, was sie mitbringen und welche Erfahrungen sie machen. Nürnberg: IAB Kurzbericht.
- Brücker, H., Schewe, P., & Sirries, S. (2016): Eine vorläufige bilanz der fluchtmigration nach Deutschland. Nürnberg: Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung (IAB).
- Burkert, D., & Dercks, A. (2017): Ausbildungs-und arbeitsmarktintegration von geflüchteten: jetzt investieren. Heinrich Böll Stiftung.
- Canale, S., Leonardi, S., & Nicosia, F. (1997): Analisi finanziaria—economica dei progetti di investimento pubblico, quaderno no. 92. Catania, Italien: Istituto Strade Ferrovie Aeroporti.
- Dehnbostel, P., Seidel, S., & Stamm-Riemer, I. (2010): Einbeziehung von Ergebnissen informellen Lernens in den DQR—eine kurzexpertise. Bonn, Hannover.
- European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) (2010): Learning outcomes approaches in VET curricula. A comparative analysis of nine European countries. Luxembourg : Publications Office of the European Union.
- European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) (2012): Curriculum reform in Europe. The impact of learning outcomes—research paper no. 29. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) (2015): The role of modularisation and unification in vocational education and training—working paper no. 26. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat. (2017): Education and training in the EU—facts and figures. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Education_and_training_in_the_EU_-_facts_and_figures
- Eurostat. (2018): Decrease in ‘early school leavers’ in the EU continues. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20170908-1?inheritRedirect=true>
- Eskola, E. (1998): University students’ information-seeking behaviour in a changing learning environment: how are students’ information needs, seeking and use affected by new teaching methods. Information Research, 4(2). <http://informationr.net/ir/4-2/isic/eeskola.html>
- Fránquiz, M. E., Salazar, M. D. C., & DeNicolò, C. P. (2011): Challenging majoritarian tales: portraits of bilingual teachers deconstructing deficit views of bilingual learners. Bilingual Research Journal, 34(3), 279–300.
- Frost, M. B. (2007): Texas students’ college expectations: does high school racial composition matter? Sociology of Education, 80(1), 43–65.
- Granato, M., Bethscheider, M., Friedrich, M., Gutschow, K, Paulsen, B., Schwerin, C., Settelmeyer, A., Uhly, A., & Ulrich, J. G. (2007): Integration und berufliche ausbildung. Bundesinstitut für Berufsbildung (BIBB).
- Hamilton, R., & Moore, D. (2004): Schools, teachers and the education of refugee children. In R. Hamilton (Ed.), Educational interventions for refugee children. Theoretical perspectives and implementing best practice. London: RoutledgeFalmer Taylor&Francis, p.83.

- Harkness, S., Blom, M., Oliva, A., Moscardino, U., Bermudez, M. R., & Super, C. M. (2007): Teachers' ethnotheories of the 'ideal student' in five western cultures. *Comparative Education*, 43(1), 113–135.
- Hattie, J., & Timperley, H. (2007): The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81–112.
- Hodkinson, P., Biesta, B., & James, D. (2008): Understanding learning culturally: overcoming the dualism between social and individual views of learning. *Vocations and Learning*, 1(1), 27–47.
- Ihsen, S. (2013): Dialog MINT-lehre. Mehr frauen in MINT studiengänge. Ein projekt des Ministeriums für Wissenschaft, Forschung und Kunst Baden-Württemberg. Handlungsempfehlungen für gender-aspekte in die physik lehramt-lehre.
- Jäppinen, A-K., & Ciussi, M. (2016): Indicators of improved learning contexts: a collaborative perspective on educational leadership. *International Journal of Leadership in Education*, 19(4), 482–504.
- Karlsdóttir, A., Sigurjónsdóttir, H. R., Hildestrand, A. S., & Cuadrado, A. (2017): Policies and measures for speeding up labour market integration of refugees in the Nordic region: a knowledge overview, Nordregio working paper 2017:8. Stockholm, Sweden: Nordregio.
- Kearns, P. (2004): VET and social capital: a paper on the contribution of the VET sector to social capital in communities. Adelaide, Australia: Australian National Training Authority, National Centre for Vocational Education(NCVER).
- Lackéus, M. (2015): Entrepreneurship in education: what, why, when, how. Paris, France: Organisation of Economic Cooperation and Development.
- Lasonen, J. (2009): Intercultural education: promoting sustainability in education and training. In Fien, J., Maclean, R, & Park, M.-G.(Eds.), *Work, learning and sustainable development* (pp. 187–202). Dordrecht, Netherlands: Springer.
- Lee, V. E., & Burkam, D. T. (2003): Dropping out of high school: the role of school organization and structure. *American Educational Research Journal*, 40(2), 353–393.
- Lenzen, C., Fischer, G., Jentzsch, A., Kaess, M., Parzer, P., Carli, V., Wassermann, D., Resch, F., & Brunner, R. (2013): Schulabsentismus in Deutschland—die prävalenz von entschuldigten und unentschuldigten fehlzeiten und ihre korrelation mit emotionalen und verhaltensauffälligkeiten. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, 62(8), 570–582.
- Linde, S., & Linde-Leimer, K. (2018): Stop dropout! Risk detection and flexible prevention against learners' drop out. Retrieved from <http://www.stop-dropout.eu>
- Martiniello, L. (2008): L'analisi economico-finanziaria dei progetti, Laboratori per lo sviluppo locale. Frosinone, Italien: Provincia di Frosinone and Ciociaria Sviluppo S.C.P.A.
- Milligan, K., Moretti, E., & Oroepoulos, P. (2007): Does education improve citizenship? Evidence from the United States and the United Kingdom. *Journal of Public Economics*, 88 (9), 1667–1695.
- Minello, A., & Barban, N. (2012): The educational expectations of children of immigrants in Italien. *Annals of the American Academy of Political and Social Science: Migrants, Youths and Children of Migrants in a Globalized World*, 643, pp.78–10.

- Montalbano, G., & Perulli, E. (2016): Validazione e certificazione delle competenze: dal dibattito al sistema. Firenze, Italien: ISFOL .
- Ogbuagu, B. C., & Ogbuagu, C. C. (2013): Who says we are dumb?: Identification of the causes of learning difficulties encountered by new immigrant learners in their adaptation to the Canadian classrooms. *Journal of Educational and Social Research*, 3(2), 75–95.
- Page, N., & Czuba, C. E. (1999): Empowerment: what is it. *Journal of Extension*, 37, 1–5.
- Perry, L. B., & Southwell, L. (2011): Developing intercultural understanding and skills: models and approaches. *Intercultural Education*, 22(6), 453–466.
- Pettenella, D. Criteri di valutazione dei progetti: sostenibilità finanziaria ed economica. Department Territorio e Sistemi Agro-Forestali, Università di Padov.
- Pina, Á. (2017): Luxembourg: reaping the benefits of a diverse society through better integration of immigrants, OECD Economics Department working papers, No. 1418. Paris, France: Organization of Economic Cooperation and Development Publishing.
- Räisänen, A., & Mari, R. (2014): Assessment of learning outcomes in Finnish vocational education and training. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 21(1), 109–124.
- Rasmussen, A., & Friche, N. (2011): Roles of assessment in secondary education: participant perspectives. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 23(2), 113–129.
- Rosmarì Simoncini, G. (2016): La certificazione delle competenze: definizione e inquadramento giuruduco. Una rassegna sulla letteratura di riferimento. working paper no. 4. Adapt University Press.
- Rothstein-Fisch, C., Trumbull, E., & Garcia, S. G. (2009): Making the implicit explicit: supporting teachers to bridge cultures. *Early Childhood Research Quarterly*, 24(4), 474–486.
- Ruggs, E., & Hebl, M. (2012): Diversity, inclusion, and cultural awareness for classroom and outreach education. In B. Bogue & E. Cady (Eds.). *Apply Research to Practice (ARP) Resources*. https://www.engr.psu.edu/AWE/ARPAbstracts/DiversityInclusion/ARP_DiversityInclusionCulturalAwareness_Overview.pdf (letzter Zugriff: März 2018)
- Rumberger, R. W. (2004): Why students drop out of school. *Dropouts in America: confronting the graduation rate crisis*. Cambridge, MA: Harvard Education Press.
- Rummens, J. A., Tilleczek, K., Boydell, K., & Ferguson, B. (2008): Understanding and addressing early school leaving among immigrant and refugee youth. In K. Tilleczek (Eds.), *Why do students drop out of high school? Narrative studies and social critiques* (pp. 75–101). New York, NY: Edwin Mellen Press.
- Rumberger, R. W. (2011): *Dropping out*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sullo, R. A. (2007): *Activating the desire to learn*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Tanggaard, L. (2013): An exploration of students' own explanations about dropout in vocational education in a Danish context. *Journal of Vocational Education & Training*, 65 (3), 422–439.
- Thurstone, D., Conley, A., & Farkas, G. (2011): The link between educational expectations and efforts in the college-for-all era. *Sociology of Education*, 84(2), pp. 93–112.

- Tjaden, J. T. (2013): Migrants and vocational education in the European Union: a review of evidence on access and dropout. Retrieved from http://www.sirius-migrationeducation.org/wp-content/uploads/2013/12/Discussion-paper_VET_2dec.pdf
- Traag, T., & Van der Velden, R. (2011): Early school-leaving in the Netherlands: the role of family resources, school composition and background characteristics in early school-leaving in lower secondary education. *Irish Educational Studies*, 30(1), 45–62.
- Vogel, S., & Stock, E. (2017): Opportunities and hope through education: how German schools include refugees. Brussels: Education International Research.
- Zenner, L., Kumar, K., & Pilz, M. (2017): Entrepreneurship education at Indian industrial training institutes—a case study of the prescribed, adopted and enacted curriculum in and around Bangalore. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 4(1).p. 69-94.

